

ШЫН

№ 122
(17766)

2009 чылдың
октябрь 27,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Чагыдылга-2010 (I)

«ШЫН» — чоннуң солуну

2010 чылдың бирги чартык чылында оон чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-ниң киосктеринде чоруп турар.

Чагыдылганың өртээ:

Хууда чагыдыкчыларга — 408,54 рубль.

Оон 180 рубль — редакцияга, 228,54 рубль почта эргелелинге баар азы чагыдылга акшазының 65 хуузун почта ап турар, а редакцияга чүгле 35 хуу артып каар.

Пенсионерлерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, инвалидтерге — 362,82 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга — 468,54 рубль.

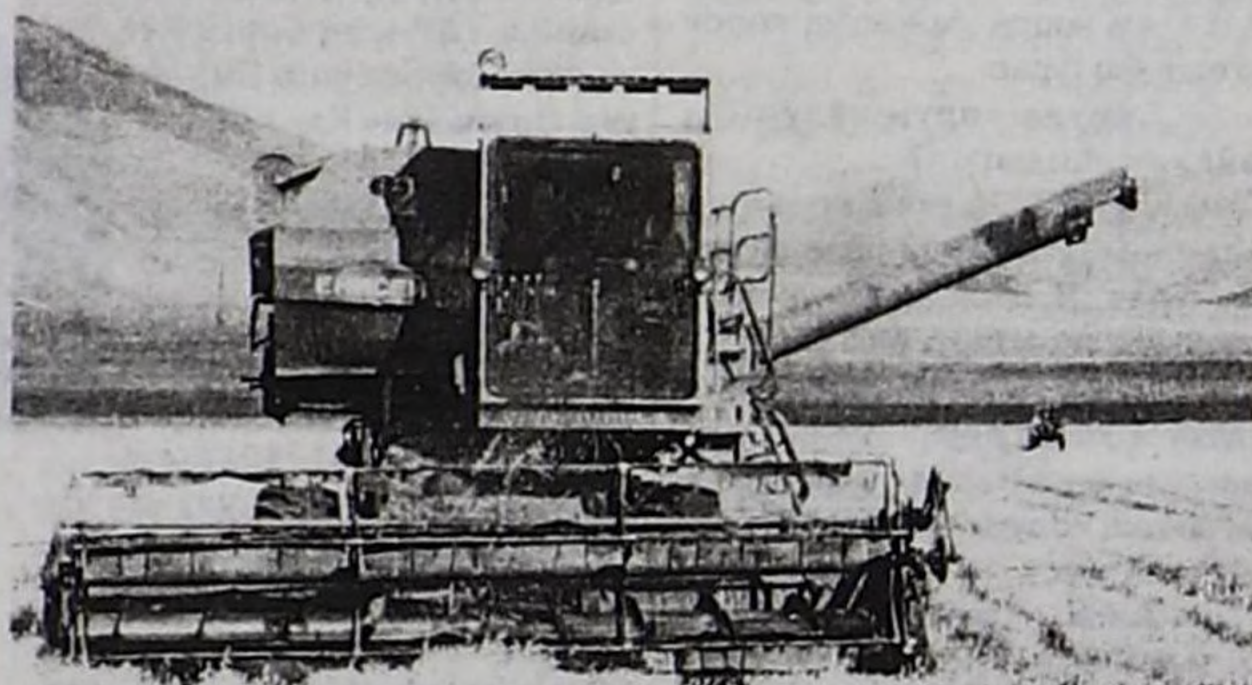
Ушайда:

Хууда чагыдыкчыларга — 204,27 рубль. Пенсионерлерге, инвалидтерге — 181,41 рубль. Албан черлеринге, организацияларга — 234,27 рубль.

Хүндүлүг чонувус, «ШЫН» солуну чагыдып алырынче далажыңар!

КУСКУ ДУЖУТ АЖААЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

[Көдээ ажил-агый ямызының сөөлгү медээ-дыңнадыглары]

2009 чылдың октябрь 26-ның байдалы-биле алырга, республикада тараа аймааның ажаалдазы доозулган. Ниитизи-биле бо чылын 13696 гектар шөлдү ажаап дооскан болгаш оон 7092 тонна тарааны, 1120 тонна арбайны, 5104 тонна суланы алган. Күрүнениң ажил-агыйларының ажаап алганы 6926 тонна тараа

аймааның 4073 тонназы — ак-тараа, 573 тонна — арбай, 2280 тонна көк-сула бооп турар. Хуу болгаш дузалал ажил-агыйлар ниитизи-биле 6390 тонна тараа культураларын алган.

Барыын-Хемчик кожууну өске кожууннарга деңээрге, эң хөй тараа дүжүдүн алган. Ында бир

гектардан ортумаа-биле 11 центнер-ни алган болгаш ниитизи-биле 2505 га хемчээлдиг шөлден 2755,2 тонна тараа культураларының дүжүдүнүн 1576 тонназы — ак-тараа, 354,2 тонназы — арбай, 825 тонназы сула болган. Янзы-бүрү көдээ ажил-агыйлар ниитизи-биле 1245 тонна тараа аймаан ажааган, оон иштинде 970 тонна — ак-тараа, 104 тонна — арбай, 171 тонна сула болган. Хуу кижилер, арааттар болгаш дузалал ажил-агыйлар 606 тонна — тарааны, 250 тонна — арбайны, 654 тонна суланы ажаап алганнар.

Сүт-Хөл кожууну дүжүт ажаалдазының көргүзүглери-биле ийги черде. Оларның алган дүжүдү 2382 тонна болган. Тараа аймааның 1120 тонназы — ак-тараа, 61 тонна — арбай, 1201 тонна сула болган. Ажил-агыйларның ажаап алган 884 тонна дүжүдүнүн 410 тонназы ак-тараа, 474 тонна сула бооп турар. Хуу, дузалал болгаш өске-даа категорияларның ажил-агыйлары 1498 тоннаны алган, оон иштинде 710 тонна — ак-тараа, 61 тонна — арбай, 727 тонна — көк-сула. Ук кожуунун тараа тараан шөлдеринин дүжүткүрү бир гектардан-на 10 центнер бооп турар.

Ногаа болгаш картофель дүжүдүнүн көргүзүглери база багай эвес. Ниитизи-биле республиканың 3879,39 гектар шөлүндө 43142,1 тонна картофельди алган. Оон дүжүткүрү ортумаа-биле бир гектардан-на 111 центнер болган. Ногаа аймаан бо чылын 875,395 гек-

тардан ажаап алган. Ынчап кээрге, ол хире шөлден ниитизи-биле 10785,9 тонна ногааны алган болгаш дүжүткүрү бир гадан-на 123 центнер болган.

Картофельдин дүжүдү Танды кожуунда эң эки көргүзүглери болган. Ында 498 гектарга картофельди тараан болгаш ниитизи-биле 6175 тоннаны алган. Ийги черде Улуг-Хем кожуун. Оон алган дүжүдү 5124,8 тонна.

Адаанывыс кожуун ногаа аймааның дүжүдү-биле республиканың мурнуку одуруунда чоруп олурар. Ол 179 гектар шөлден 2178 тонна ногаа аймаан алган.

Сиген-ширбиш болгаш мал чеминиң белеткели база адакталган. Ниитизи-биле республика бо чылдың кыштаглаашкынынга 140889 тонна сигенни белеткээн. Оон иштинде көдээ ажил-агыйлар 19830 тоннаны, биче хевирлиг көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери 9361 тоннаны, арат-тараачын ажил-агыйлар — 11189 тоннаны, чурттакчы чон 105710 тоннаны, хуу дузалал ажил-агыйлар 3013 тоннаны белеткеп алган. План езугаар 2500 тонна меде сигенниң чүгле 650 тонназын белеткээн. Мал чеминиң белеткелинче 6640 кижини хаара туткан болгаш бо шүүттүг улуг ажилга ниитизи-биле 540 тракторну кириштирген болгаш 321 сиген кезер деригни, 207 дырбаашты, 14 сиген пресстээр деригни ажылгаан.

Көдээ ажил-агый килдизи белеткээн.

...ИХЯ-НЫҢ САЙЫДЫ ВИКТОР ЛЕСНЯК АЛБАН-ДУЖААЛЫНДАН ДУЖУРТКЕН

(Республиканың иштиги херектер органының ажилдакчызы орук-хайгаарал албанының бир ажилдакчызын өлүр аткаш, бирээзин аар балыглааш, боду аттына берген).

Экономиктиг кем-херектер-биле демисел чорудар килдистин дүрген истеп-тывар адырының 26 харлыг ажилдакчызы Аян Павлов орук-хайгаарал албанының бир ажилдакчызын өлүр аткаш, бирээзин аар балыглааш, боду аттына берген.

Бо мындыг коргунчуг үүлгедиг октябрь 24-те Кызыл хоорайга болган.

Октябрь 24-те Аян Павлов 8.00 шакта дежурствоже үнген болгаш хол боозун хүлээп алган. 16.00 шакта ол демдөлээшкениге келбейн баарга, дилээшкенин чарлаан. Орук-хайгаарал албанының машиназы 18.50 минута турда ону «Алантос» ресторанының чанындан тып алгаш, республиканың наркология диспансеринге ээирик, элээрин хынадыры-биле эккелген. Ол үеде А.Павлов хол боозун уштуп эккелгеш, автопатрульдуң команди-

риниң бажынче адыпкаш, улаштыр чоллаачыны 5 катап — иштинче болгаш буттарыңче балыглаан. Оон А.Павлов бодунуң бажынче адып, амы-тынынга четкен. Ол 2003 чылдан бээр республиканың иштиги херектер органнарынга ажилдап турган.

Бо болуушкун 2006 чылдан бээр Тываның Иштиги херектер ямызын удуртуп келген сайыт Виктор Леснякты ажылындан халаарының чылдагааны болган. Россияның Президентизи Д.Медведевтин даалгазы-биле РФ-тин Иштиги херектер сайыды Рашид Нургадиев ындыг дужаалды үндүрген.

РФ-тин ИХЯ-ның төп аппаратындан бөлүк ажилдакчылар бо кем-херекке хамаарыштыр истелгени чорудары-биле Тывага кээр.

«Тыва Онлайн» медээлер агентилели.

ШКОЛАНЫҢ ШАҢНААЛЫ ДЭЭШ

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызылдың спорт залдарында республиканың элээди уругларының спорт школаларының 15 чыл оюнга тураскааткан маргылдаалар болуп эрткен.

Аңаа школаларның өөреникчилери элээди

спортчулар киришкен. Чижээ, республиканың элээди уругларының спорт школаларының бирги чери дээш «Сүбедей» спорткомплекске 1993-1995 чылдарда төрүттүнген оолдар аразынга эрткен бокс маргылдаазынга барык бүгү кожууннардан оолдар киришкен. Оларның аразында республика болгаш Сибирь федералдыг округтуң чемпионнары, шаңналдыг черлериниң эдилекчилери безин турган.

Уш хүн иштинде уламчылаан маргылдааның түңнелинде Айдыс Калчан (44 кг., Тес-Хем), Сам Мөңгө (46-А кг., Эрзин), Кежик Куулар (46-Б кг., Ак-Довурак), Айынчы Байыр-оол (48-А кг., Мөңгүн-Тайга), Алдын-Херел Успун (48-Б кг., Мөңгүн-Тайга), Түмен Оюн (50-А кг., Тес-Хем), Аяс Бичи-оол (50-А кг., Тес-Хем), Кежик Болат-оол (52-А кг., Тес-Хем), Белек Куулар (52-Б кг., Кызыл), Начын Чамбалдоо (54-А кг., Кызыл), Артыш Оюн (54-Б кг., Танды), Анатолий Монгуш (57-А кг., Ак-Довурак), Алишар Кызыл-оол (57-Б кг., Кызыл), Аян Донгак (60 кг., Кызыл), Менди-Белек Оюн (63 кг., Тес-Хем), Аян Монгуш (66 кг., Ак-Довурак), Буян Хүрбээ (70 кг., Кызыл) болгаш Менги Седипей (75 кг., Ак-Довурак) олар бирги черни чаалап алганнар.

Маргылдааның тиилекчилеринге кижини бүрүзүнге 1500 рубльди, ийги черни ээлээн оолдарга 1000 рубльдерни болгаш үшкү черни алган оолдарга 500 рубльдерни, медальдарны болгаш дипломнарны тывыскаан.

Виктор САНДАР.

Чурукта: маргылдаа үезинде.

Чаа-Суур суму чагыргазында

ЭКИ УЛЕГЕР ЭДЕРИНЧИЛИГ

Өвүр кожуунуң Чаа-Суур суму баштыңы В.А. Түлүш-биле бистиң корреспондентивис чоокта ужурашкан. Чаа-сууржулар кризистин нарын үезин канчаар чурттап эртип турарын оон сонургаан. Черле ынчаш ырак-узак суурда амыдыралдың ниити деңгели кайы хире дээрзи бо интервьюдан билдине бээр.

— Суму хей чурттакчылыг бе, Василий Амбыт-оолович? Карак-биле көөрге, биезгизи чок, суур дыка улгаткан-на-дыр.

— Өвүр кожуунуң Чаа-Суур сумузуңда 171 өреге бар, 755 кижиге — доктаамал чурттакчылары. Ол-бо хоорайларда өөренип турар студентилер-биле 800 чедип турар. Чаа-Суур ортумак школазы 160 өөреникчилиг. Ясли-садта 30 уруг чоруп турар. Библиотекавыс республикада дээр ажилдыгларның санында каш чыл улай кирип келген. Эмнелге пунктузу шаа-биле чоннуң кадыын хайгаарап турар. Чаржың-чыг чүүл — көдээ Культура бажыңының байдалы. Оран-савазы бичи, тар, эрги бажың. Үш одаар печкалыг. Республикада ындыг клуб-туг өске суур-даа чок боор ийин. Ол хиреде-ле чон чыгылып, чүүл-бүрү хемчеглерни эрттирип турар, спортчу оюннарны стадионда, спорт залында чыгылып турар. Октябрь 1-де — Улуг назылыглар хүнүн эки организастап эрттирдис.

— Шаанда маңа «Эртинелиг» совхоз турган болгай, ол дүшкен соонда чүү болганыл?

— «Чаа-Суур» көдээ ажил-агый каттыжышкыны тургустунган. Ында ам 18 малчы кодан бар. Удуртукчузу Борис Түлүшович Шожап. Көдээ ажил-агый каттыжышкыны 5 муң хире шээр малдыг. Мал чеминиң белеткелин шудургу чорудуп турар улус бо. План езугаар мал чеминге 200 тонна сигенип белеткээр тургаш, ону күөседип алган. Көк сигени бодувус девискээри вистен, артканын Далай-Бажы деп черге белеткээш, трактор-биле кыштагларда сөөртүп чедирген. Кыштаглар септеттинген, бир чаа кыштаг ажилгалда кирген. Суглуу черлерде малчыннар кыштагларынче көже берген. Хоюнун чуулдазын чылыг турда организасты-биле чоруткан мындыг. Мал-чыннар акша-шалыңны алган. Эт

садып-сайгарары-биле Кызылда дуглаглыг рынокта (ТВЦ) тускай олуттук бис. Оон кирген акша-хөреңги-биле үндүрүг, өрө-ширени дуглап ап турар. Берге чүүл — дүк айтыры. Чадагай черде-даа бөлүп каан чыдар-ла-дыр, орта шыгжаар чер безин тывылбас. Черногорски-же сөөртүп чедирип дужаарының чарыгдалы дыка улуг болуп турар. Өртөк-үнези мырыңай чок.

«Чаа-Суур» көдээ ажил-агый каттыжышкыны чылдың-на мал-чыннар Наадымын эки түннелдерлиг уткуп турары өөрүнчүг. Ылаңгыя Чечекмаа Доктугевна Тумат малдың чаш төлүн чылдың-на чидирип чок ажаап ал, эки үлегер-чижээ көргүзүп келген. Бо мурнакчы малчын ышкаш кызымаккай аныяк малчыннар ховар болуп турары харааданчыг. Аныяктарга мал-маган хүлээдип каарга, сам-чыгдар таварылгалар эвээш эвес. Оларга деткимче кылдыр өстүрүп алыры-биле мал-маганы-даа берип турар. Ол хиреде-ле аныяк-өскөн мал ажилынче ижикийн турары хомуданчыг. Суг сөөртүр машина малчыннарны суг-биле хандырып четтигип турар.

— Чоннуң хууда мал-маганың өзүлдези кандыгыл?

— Суурнуң чурттакчылары колдуунда мал-биле ажил-амыдыралын холбап келген. Бөгүндө чүгле 20 шаа хире өг-бүлө мал тутпайн турар. Суурнуң чурттакчыларының 320 хире инектерин, 200 ажыг чылгы малын график езугаар ээлери боттары ээлчеп кадарып, өстүрүп турар. Ынчангаш оор-сук барыктыг.

— Бөгүн хүннүң чугула айтыры кышка белеткел, одаар чүүл-биле хандырылга болгай. Ол талазы-биле Чаа-Суурда байдал кандыгыл, Алексей Амбыт-оолович?

— Ырак-узак суур болгаш, кышка белеткелди шагда-ла эгелей

берген бис. Октябрь 15-ке чедир одаар хөмүр-даш сөөртүлгези доозулган.

Эң-не берге болуп артып турар айтырыг — электри-биле хандырылга. Сентябрьның 17-ден эгелеп сайгылгааны өжүргөн. Бо айтырыгны шийтпирлээри-биле ажилчын бөлүктү тургускан. Ында активтер, арбаннар даргалары электри энергиязының ажылгалы дээш, өрө-ширени төледир талазы-биле демниг ажилды чорутканының түннелинде, чурттакчы чон өрезин колдуу төлөпкөн. Ам чүгле энергосбыттың ажилдакчыларының талазындан кичээңгей болгаш байдалды чөптүг сайгарып көөрү негеттинип турар.

— Сумуда корум-чурумнуң байдалы кандыгыл?

— Суурда иштики херектер килдизиниң участок төлээзи ажилдап турар. Ноябрь айда чурттаар бажыңны аңаа бээр бис. Оон аңгыда организацияларның эки тура дружина кижигүннери дежурный-лаашкынче доктаамал үнүп турар. Ынчангаш корум-чурумнуң байдалы багай эвес.

— Ажыл чок кижилерниң саны хей бе?

— Чаа-Суур сумузуңда 100 ажыг ажил чок кижиге бар. Оларның 20-зи учетта турар. Чонну ажылче хаара тудар төптү дамчыштыр 7 кижиге сайгарлыкчы чорукту эгелээри-биле документилерин холда алган. Оларның 4-ү тууйбу белеткээр бүдүрүлгө тургузар сорулгалыг. Дериг-херекселдерни садып алган. 2 кижиге чазаныр цехти тургузуп турар. 1 кижиге фермер-арат ажил-агыйын тургускан. Арткан ажил чок кижилер дузалал ажил-агыйларында хаара туттунган.

Суурнуң ниити байдалы чогуу арыг-силиг, улуг бок-даа чок. Бажың-балгаттарның херим-кажаалары чугайлаттыган, крышаларын дозулап алганы көрүштүг, чараш. Ол дээрже суму чагыргазының удуртукчуларының болгаш депутаттарның үлегер-чижээ-биле эгелээ эки ажилды чаа-сууржуларның деткип турары-дыр. Эки үлегер эдеренчилиг деп чүве ол ышкажыл. Светлана БАЛЧЫР.

Даарта — Тываның прокуратуразының хүнү

ХАМААТЫЛАРНЫҢ ЭРГЕЛЕРИНИҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Тыва Арат Республиканың Биче Хуралының Президиумунуң 1935 чылдың октябрь 28-те болган чээрби бирги хуралында Тываның прокуратуразын тургузар дугайында Чарлыкты үндүргөн болгаш Тыва Арат Республиканың Күрүне прокурорунуң дугайында бирги Дүрүмнү бадылаан. Дүрүмнү бадылаан соонда ТАР-ның бирги Күрүне прокурорунга Пиринлей Орумаевич Кара-Салто-муйлаткан.

Бирги прокурор республиканың хамаарышпас чоруун быжыглаар, улус ажил-агыйын хөгжүдөр талазы-биле Тываның нам болгаш Чазааның шийтпирлерин

күүседиринге ол хуузуңда салышкынын кириген-даа болза, оон салым-чолу коргунчуг аар-берге болган. Революсчу хоойлунуң камгалакчызы Пиринлей Кара-Сал чамдык күрүнениң удуртукчуларына буруудадыр үндезиннер чок болганы дээш тудуп хоругдар чөпшээрелди бээрден ойталаан. Прокурорунуң бодун бажыңнаан. 1938 чылдың октябрь 16-да 34 харлыг прокурорну ТАР-ның удуртукчулары Сат Чурмит-Дажы, Адыг-Тюлюш Хемчик-оол болгаш өскелерниң-биле кады боолуп шийткен. Пиринлей Кара-Салды 1964 чылда агарткан.

«Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында» Хоойлуда прокурорларның ажил-чорудулгазының кол угланышкынын тодараткан: кижиниң болгаш хамаатының эргелерин камгалаары, Россия Федерациязының Конституциязының сагылгазын, чурттуң девискээринде күштүг хоойлуларның күүселдезин хайгаараары; судка буруудадыш-

кынны деткири; баш бурунгаар истелге чорудар органның ажил-чорудулгазын хайгаараары... Тыва Республиканың прокуратура органның ажилдакчылары бо сорулгаларны чедиш-кинниг күүседип турарлар.

Эргим хоочуннар, Тываның прокуратура ажилдакчылары хоойлунуң тирилгези дээш, силерниң ажилыңар дээш бистиң өөрүп четтиргенивисти хүлээп ал көрүңер. Тывага прокуратура органның тургусканындан бээр 74 чылы-биле холбаштыр силерге чүректин ханызындан изиг байыры чедирип тур мен. Силерге, силерниң төрөлдериңерге, чоок кижилеринерге быжыг кадыкшылды, узун назылаарын, тайбыңны, ааскежикти, Россияның күрүне тургузуун быжыглаар буянныг ажил-чорудулгага чедишкиннерни күзедим.

Павел БУХТОЯРОВ,
Тыва Республиканың проку-
рору.

«САЯН» АНСАМБЛИНИҢ ЧАА КӨРГҮЗҮҮ

Бо чылын Тываның күрүнениң ырының болгаш танцының «Саян» ансамбли тургустунганындан бээр 40 чылын демдеглеп турар. Улуг байырлалын демдеглээри-биле ансамблдин артистери чыл ажыр белеткел ажилдарын чоруткан. Үр үениң белеткел чедишкенин болган. Ынчангаш көрүкчүлерин өөртүрү-биле октябрь 21-де Тываның күрүне филармониязынга «Саян» ансамблиниң юбилейин уткуштур байырлыг ажыдышкын болуп эрткен. Олар көрүкчүлерге «Саян, Танды кавайында» деп чаа юбилейлиг программалыг концертин бараалгаткан.

Концерт шагы чоокшулап турда, баштай чыгып кээп турган аалчыларга филармонияның ажилдакчылары концерттин программаларын үлөп, улуг экран азып каан залче «Саян» ансамблиниң амыдыралының дугайында проектор-биле көргүзүп турган фото-чуруктарны база видеофильмнерни көөрүнче чалаан. Залдың ханаларында алдарлыг ыры болгаш танцының «Саян» ансамблиниң шаңналдарын, дипломнарын база төөгүлүг чуруктарын делгеп аскан стендилерни көрүкчүлер магадап чугаалажып, сонургап турганнар.

Концерт шагы келген дугайында медээ дыңналган соонда, көрүкчүлер болгаш аалчылар чалалгаларын болгаш билеттерин туткаш, залче кирип, олуттарны долдур олурупкан.

Ансамблдин чаа программасы 20 ажыг чаа номерлерден тургустунган. Ол дээрже чаарттыган хореография тургузуглары, танцы номерлери база ырылар. Ынак алдарлыг артисттерин чонун чаа но-

мерлери-биле өөрткен. Ол ышкаш ТР-ниң алдарлыг артизи Борбак-оол Салчактың күүселдезинде «Бай-ла-Тайгам» база ансамблдин хорунуң күүселдези-биле «Дыңгылдай» биле «Ойтулааш» деп улустуң ырларын база күүсеткен. Артисттерин каас-чараш идик-хеви-биле күүседип турары ыры, танцыларын көргөш, кижиниң сагыш-сеткили, хей-ады чайгаарла көдүрүлүп, Тыва чуртувуста

Культура амыдыралы

мындыг кайгамчык талантылыг артистер барыңа кижиге чоргаарланып орат.

Юбилейлиг байырлалы таварыштыр «Саян» ансамбли чүгле чаа хеп-сын база каасталгазы эвес, а чаа көргүзүү-биле онза ылгалган. База бир онзагай чүүл сцена каасталгазының өскерилгени — оркестр артистери оон мурунда ышкаш сцена адаанда эвес, а сценаның бодунда тускай кылган балконда. Ынчангаш көрүкчүлер оркестрнин артистерин база магадап көөр аргалыг.

Бо чыл Аныяктар чылы болганда, юбилейлиг концертте кир-

жип турар артистерниң хей кезин аныяктар. Амгы үеде бүдүн коллектив бедик уран чүүлдүн көдүр-лүүшкүндө.

Ыры болгаш танцының алдарлыг «Саян» ансамблиниң концертин келген чон база аалчылар сеткил ханышкын болгаш улуг өөрүшкү-биле сонургап көргөн.

«Саян» ансамбли чаа концерт программасын көрүкчүлерге болгаш аалчыларга октябрь 25-ке чедир бараалгаткан, а оон соонда республиканың кожууннарынче үнүүшкүннөр эгелээр.

Валерия КОНГАР.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

ЭРГЕ-ДУЖААЛДЫҢ БИЧЕЗИНДЕН ЭГЕЛЭЭШ...

Ынчан 1978 чылдың алдын күзү. Ол үеде мен Өвүрнүн "Торгалыг" совхозунга экономист болуп ажилдап турган мен. Дус-Дагнын ырга кирген ыраажы хеми – Чозанын хоочун чурттакчызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Санчат-оол Самбуевич Кууларнын чеди ажил-төлүнүн дөрткүзү Алексей Кууларнын өг-бүлө туткан шайлалгазы Дус-Дагнын Чоза талазында Эр-Хавак деп черге болганын ам-даа сактыр-дыр мен. Аныяк чоран чылдарымда ол шайлалганы кайгамчык-ла сонургаан мен ийин. Магалыг чырык-чаагай күскү хунде малчын аалдың коданынга өг-бүлө тудуп турар, кайызы-даа Дус-Дагнын оглу, кызы Алексей биле Татьянанын чоок төрөлдери чыгып келген. Олар кайызы-даа чаа, дээди өөрөдиге черлерин доосканнар. Алексей Бурятиянын көдээ ажил-агый институтун дооскаш, мал эмчизи тускай эртемниг, Татьяна Кызылдың күрүненин педагогика институтун дооскаш, математика башкызы болган.

Чаа өөрөдиге дооскан черниң чурттуң оглун Өвүр кожуунун көдээ ажил-агый эргелели ол үеде Саглыга турган "Кызыл тул" совхозка кол мал эмчизи болуп ажилдаары-биле чоруткан. Чаа өг-бүлө туткан аныяктар Өвүрнүн эң ырак сууру Саглыга чурттап-ажылдай бергенер. Шак-ла ынчаар бо аныяк өг-бүлениң күш-ажылчы амыдыралы Тыва биле Моолдун кызыгаарында бичи сууржугаш – Саглыдан эгелээни ол.

Чежемейин-даа чаа өөрөдиге дооскан тускай эртемниг болуунга, ажилды езулуг караа-биле көрүп, холу-биле тудуп кириптерге, ындыг-ла амыр эвес болган дээрзин Алексей Санчат-оолович ам-даа сактып чугаалап орат. Мал бригадаларының мал эмчилери, зоотехниктери болгаш бригадирлери биле хун бүрүде малчын коданарны эргип-кезип, удур-дедир сүмележи чорааш, ажил-агыйның уг-шин тып ап, улам-на ханылап кире берген. Оон баштайгы күш-ажылчы базамынга арга-сүмезин берип чораан хоочун мал эмчилери Байыр Маасович Монгушту, Дамчай-оол Даваевич Монгушту ам-даа улуг хүндүткел-биле сактып чугаалап орат кижил болду. Алыс угундан ажил-ишке сундулуг болуп чаңчыккан, амыдырал-чуртталгага

бердинген, бурунгаар көрүштүг болганы-биле, үр-даа болбаанда онаашкан ажилын эде-хере тыртып, чогуур деңгелге тургузуп келгенин совхозтун-даа, көдээ ажил-агый эргелелин-даа удуртулганы эскерип көре берген. План езугаар чылдың дөрт эргилдезинге мал аарыгларына удур эмнээшкенин үе-шаанда совхозтун-даа, чоннун хуузуна-даа мал-маганынга чорудары чаңчыл болу берген. Чогум-на бо ажилдарның түннелинде малдың өлүп хораар чорудык кызырылган. Аныяк, шимченгир, онаашкан ажилынга бүгү сагыш-сеткили-биле бердинген эмчиниң ачызында малдың яны-бүрү аарыглардан өлүп хораарының талазы-биле кожуунда беш совхозтарның эң сөөлүнге турган ажил-агый чоорту мурнуку одурга көдүрүп келген.

Алексей Санчат-оолович Кууларның чон аразынга ажилдап билерин, удуртуп ажилга мергежи бергенин өөренип көргөш, кожуун чагыргазы, оон көдээ ажил-агый эргелели ону "Торгалыг" совхозтун директорунга томуйлаан. Бодунуң өскөн-төрзүн чери Дус-Дагда төрөл чонунуң аразында катап эргип келгени ол.

Чаа ажил, чаа улам улуг эргедужаал. Бо бодалдар аныяк удуртукчунуң угаан-медерелин улам хөлзедип, улуг харыскалгаже көдүрүпкени чугаажок. Моон мурнунда дег чүгле мал ажилын харыылаар эвес, а бүдүн ажил-агыйның бүгү амыдыралы оон мойнунда кедирлип келген дээрзин ол медереп билип турган. Совхозтун ажил-агыйның кол угланышкыны – мал ажил-агый. Ындыг болганда, малдың баш санының өзүлдезинин планын чыл санында күүседир,

оон продуктулуг чоруун бедидери кол сорулга турган. Совхозтун тускай эртемниглеринден негелдени күштелдирип, оларның харыскалганын бедидип тургаш эът, сүт болгаш дүк бүдүреринин, ол-ла продуктуларны күрүнеге дужаарының планын доктаамал долдур болгаш ажыр күүседип келген.

1991 чылдың май ай... Район Совединиң депутаттары ээлчег чок сессиязынга чыгып келгеш, Алексей Кууларны кожуун чагыргазының даргазынга бир үн-биле бадылааннар. Ол хүнден эгелээш Алексей Санчат-оолович кожуун чагыргазының даргазы болу берген. Совхоз директорлап, чаңгыс ажил-агыйны харыылап турганы дег чүве кайда боор. Бүдүн кожуунун ажилы, оон чурттакчы чонунуң амыдыралы. Кожуунда беш совхоз, алды суму, алды ортума школа, кожуунун төп эмнелгези, суму бүрүзүнде культура одаглары, ийи-үш ясли-садиктер, эмнелге участоктары, тудуг организациялары, орук чери, өртке удур участок, одалга айтыры болгаш кичээнге чейин бичи-даа үндүрүп болбас айтырыг – кызыгаар камгалалы.

Депутаттарның болгаш кожуунун бүгү чонунуң көргүскөн бүзүрелин, идегелин Алексей Санчат-оолович ак сеткилди-биле күүседип, ол эрге-дужаалга ажилдап турган үезинде кожуунун ажил-агый бурунгаар хөгжүлдени алган. Чоннун амыдырал-чуртталганы экижи, суур бүрүзүнге чаа-чаа садыглар, хлеб быжыраар бичи пекарнялар ачылганын. Корум-чурум айтыры экижээ, эң ылаңгыя күрүне кызыгаарын эртип, Моол биле Тываның аразында удур-дедир мал оорлажыр чорук көсүзү-биле кызырылган.

1993 чылдың октябрыдан эгелеп Алексей Куулар республиканың Көдээ ажил-агый яамызының башкарыкчы специализи болу берген. Буураашкына таваржып бар чораан көдээ ажил-агыйны катап көдүрүп, бут кырынга тургузар дээш ол бүгү-ле эки талаже көрүнген аргаларны ажиллап, аажок кызымак ажилдаан. Чогум-на ол үелерде Көдээ ажил-агый яамызының удуртулганы Алексей Санчат-ооловичиниң онаашкан ажилынга ээ-харыскалгалыгын, көдээ ажил-агый талазы-биле билиниң шыы-

раан, арга-дуржулганың улуун эскерип көргөн. Ол-ла үеде бодунуң өскөн-төрзүн чери Дус-Дагда байдал ону дүвүредип, оон сагыжындан, бодалындан үнмөстөй берген. Ында "Торгалыг" күрүне-ниң каттышкан бүдүрүлгези бурунгаар хөгжүүр хамаанчок, буураашкынын оруунче кудургайлап эгелээн. "Көдээ ажил-агый талазы-биле тускай дээди эртемниг, республикада ону уштап-баштаар черинде ажилдап орат херезинде, Алексей дунмавыстың бисче көрүмөс кончуун, аа" – деп, Дус-Дагда чонум бодап турлар боор деп даап бодаашкын оон сагыш-сеткилин өрүмнөп, амыр-дыш бербестээн. Ынчан Алексей Санчат-оолович ол бүдүрүлгени барып удуртуу-биле көдээ ажил-агый сайыдынга дилег кирирге, даргалар оон эгелекчи күзелин деткип, дораан-на чөлшээрешкенер.

База катап Өвүр чери база катап Дус-Даг сууру! Төрзүн чери, төрөл чону! 1970-1980 чылдарда "Торгалыг" совхоз республикага эң хей малдыг ажил-агыйларның санынга кирип турган. Ол хамаанчок тозан чылдарның төнчүзүнде безин хей малдыгларның одуруунга турган ажил-агый улуг эвес үениң иштинде каракка көсүзү-биле сандараашкына таваржы берген. 2001 чылдың октябрь айда Алексей Санчат-оолович ол бүдүрүлгени хүлээп ап турда, дөртөнбөжү мун турган шээр малдан чүгле 3160 баш арткан болган. Каш чыл бурунгаар удуртуп чорааны совхозунуң ажил-агыйның кол угланышкыны аңаа билдингир-ле болгай. Бүдүрүлгениң бүгү кежигүннерин чыгааш, хуралдааш, бир-ле дугаарында мурнувуста соок кышты канчап онча-менди ажып алырының айтырыгын чугаалажып дугурушкаш, кижил бүрүзү чаа тура-сору болгаш бедик көдүрүлүшкүн-биле хүлээлгелерни ап, бүдүрүлгени катап хөгжүдеринче, чуртунун – малчын Дус-Дагнын аты-сыын катап көдүреринче бүгү күштү кириерин хүлээнип алгаш, чаңгыс демниг ажилдап кирипкенин. Алексей Кууларның ажилдап турганы 2001-2007 чылдарда бо бүдүрүлгениң мал бажы ийи ажыг катап өзүп, 7100 баш ашкан. Хоочун малчын Бүрбү Тимурович Донгак каш чыл улай мал ажилынга бедик көргүзүлгени чедип ап, Республика Ордени-биле шаңнаткан.

Хойжу бригаданың бригадирин Алексей Доржукаевич Куулар, малчыннар Серен Чодур-оолович Монгуш, Мерген Кызыл-оолович Кыргыс, Анатолий Биче-оолович Донгак олар "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг атка төлөпкү болганнар.

Тывага көдээ ажил-агыйны сайзырадып хөгжүдеринге кириген улуг үлүг-хуузу, кызымак ажилы дээш Алексей Санчат-оолович Кууларга "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг атты тывыскан болгаш яамының хүндүлел бижии-биле ийи удаа шаңнаан. А 2007 чылдың көргүзүлгери-биле Россияның Көдээ ажил-агый яамызының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Алексей Санчат-ооловичиниң өөнүн ишти Татьяна Даш-ооловна – база-ла Дус-Даг кызы. Алексей биле Таня чаңгыс чылын школага өөренип киргеш, кады школыны доосканнар. Татьяна Даш-ооловна – дээди эртемниг математика башкызы. Ол үр үеде ортума школыларга математика башкылап, школа директорлап, кожуунун өөрөдиге килдизин эргелекчилеп ажилдап чораан. Татьяна Даш-ооловна – "Улус өөрөдигезинин тергенин" деп хөрек демдээниң, "Тыва Республиканың школыларының алдарлыг башкызы", "Күш-ажылдың хоочуну" деп хүндүлүг аттарын эдилекчизи.

Алексей Санчат-оолович биле Татьяна Даш-ооловна Кууларлар ийи кыстыг, бир оолдуг. Олар шунту дээди эртемнерлиг, амгы үеде эртем-билинин аайы-биле ажилдап чоруурлар.

Алексей Санчат-оолович Куулар 2007 чылдың июнь айдан бээр Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм яамызының сайыдының оралакчызы эрге-дужаалда ажилдап турар. Ам бодап олурарга, Алексей Санчат-ооловичиниң эрткен күш-ажылчы оруун сонургаарга, Тываның кыдыгы-зыгаарында совхозка мал эмчизи болуп ажилдаанындан өрү бүгү чадаларны эрткеш, бо улуг эргедужаалда келгени бо. Шак ындыг берге орукту эртери кижил бүрүзүнге болдунмас дээрзин билдингир. Ам аңаа ак орукту, ажил-ишчи чедишкенин күзедим.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Дмитрий Медведевтин «Россия, бурунгаар» деп чүүлүнге хамаарыштыр

ЧОН ДЕТКИП ТУРАР

Арбаннар, төрөл бөлүктөр сумуну, суму кожууну, кожуун республиканы, республика Россияның Чазаан деткир болза сайзырал, хүн келген тудум, бурунгаарлаар ужурулуг.

«Демниг сааскан төве тудуп чир» деп өгбелерин чиге-ле сөглөп чораннар. «Демниге — күштүг, эштигге — найыралдыг» дээниң ханы утказы ол. Кандыг-даа ажил-херекти бүдүрерде бот-боттарының деткимчезинден дорт хамааржыр. Бир эвес кандыг-бир албан черлеринин удуртукчузун ийикпе, саң-хөө ажилдакчылары ук бүдүрүлгениң бурунгаар хөгжүүрүнге көрдүнгөн акша-төгерикти боттары «кармактал», «сорул чиптер» болза, ол бүдүрүлгө канчап бурунгаар хере басып хөгжүүрүл ынчаш?

Сөөлгү үеде чонувус арагаже дүлдүне берген деп болур. Эр-даа, херээжен-даа кижилериниң арагалаашкын деп «хамчык аарыынче» кирип турарына кымның сеткили хомудаас деп. Оон хайы-биле чалыы назынындан чарылганнар кайы хей. Арагалаашкын — кандыг-даа үеде амыдырал-чуртталганың «бугу»-дур. Дашка «угбас»

оолдар, уруглар пивону хөк бодап ээп, бо хоралыг суксун-биле ойнап чоруур аларган. Алызында барып пиво, водканың эзиртир бүдүмели кижиниң мээ-медерелин сээден-недип, бажының азасы апаарын билбейн, төөрөп чоруур чамдык аныяктарның бары хомуданчыг.

Бистиң Тыва Республикада болгаш өске-даа девискээрлерде эзиртир суксуннарны (кадыг арагаларны) суббота, улуг-хүннерде садарын хораанын деткири күзенич. Ынчалза-даа ол доктаал, шийт-пирлер чедир күүсеттинмейн, саазын кырында артып турары база бар. Арагачылар, шынап-ла, ниитилелдин бурунгаар хөгжүүрүнге моондак кара чудук-тур.

Чалгып, мөөрөп эриин ашкан Сарыг божа Хемчик кончуг, Элең-тендик ушкан-турган Эзиртир таанда чуттуг – деп чоннун шоодуп турарында ужу-ла бар болдур ийин. Ажыы-биле ара-

галаашкына, алкоголизмге удур демиселди ам-даа күштелдирери негеттинип турар.

Элээн каш чылдар бурунгаар кандыг-бир байырлалдар хүннеринде шайлаашкыннар организацияларын хоруп турган болза, ам ол хемчеглериниң саны баш ашкан, кевин херекчок черге бо-ла шайлаашкыннар кыла берген болур. Оон улаштыр-ла массалыы-биле арагалаашкыннар эгелээр. Сөөлүнде барып өлүм-чидим, ханныг-чинниг үүлгедиглер, хоойлу-дүрүм хажы-дыышкыныра удаа-дараа болгулап, багай уржуктарга чедирерин көрүп, дыңнап, номчуп чор бис.

Шайлаашкыннарны, езулалдарны кылып, кылбазы хамааты кижиниң хостуг эргези-ле ыйнаан, ынчалза-даа чүү-даа чүве өйлүг, кызыгаарлыг болур ужурулуг. Машина башкарыкчыларының кичээнге чогундан чеже кижил амы-тынындан чарлып турар-дыр, хөй-хөй кижилериниң бертик-межел болу бергенинге бо кижиниң карааның чажы

төктүп, кара баары саргып кээр.

Машиналыг болган соонда Бажың көңүс дескинген-дир, «Аскынадып» чоруп тургаш, Адыр чагы үстүрген сен – деп, шүлүк одуруглары чиге-ле сөглээн. Орук озал-ондаа кылып таварылгаларны болдурбас дээш шыңгыы демиселди чорударын үе негеп келген.

Кажары кедергей, Каржыр, солчур. Кудурун чайып, Куолдуруп мегелээр.

Бо тывызыктың баажызын чамдык эш-өөр дораан-на эскерип каар чадавас. Чамдык удуртукчулар кандыг-бир албан черин удуртуп бергеш, бичи ажилдап чоруй, шымдай-дектей-ле ол черниң машина-техниказын, оран-савазын, өнчү-хөргөзгүн хуужудуп алыр. Ындыг удуртукчуларны, албан-хаакчыларны үстүнде тывызыктың маадыры «Дилгижек-оолга» деңгелге кылдыр көргүзүп олурарым ол. Мындыг хевирлиг «дилгижек-

оолдар» бистиң аравыста чаңгыс эвес. Боттарының думчуун бодаар, хээлиенир, олча-ажык сүрер таварылгалар бар. Ындыг чүүлдерге удур демиселди шыңгырадыр деп, Россияның Президентизи Д.Медведев чөптүү-биле айткан.

Көдээ ажил-агыйны хөгжүдери, малдан алган чиг эт – дүктү, кешти хүлээп алып пунктуларны, эт болбаазырадыр цехтерни тургузарынче, көдээге тудуг-суурун сайзырадырынче кол кичээнгеи угландыраары эргежок чугула. Эртем, культура, корум-чурум шунту бурунгаар чүткүүр ужурулуг.

Бистиң Тывага чоннун бурунгаар көрүш-биле чурттаарына шаптык кадып турган мөлчүкчү оюннарның «хааннары» бооп тургулаан ойнаар автоматтарны хоруп каанынга кижилериниң дыжы ханган. Тывада оон-даа өске чаартылгаларның көстүп келгенин чон эскерип, деткип турар.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

Барыын-Хемчик кожуун: СОРУЛГА — ШЫН ЧАРЫН, АЖЫКТЫГ АЖЫГЛААР

Ажыл-агыйжы херээм аайы-биле чедер черим Барыын-Хемчик кожуунда Чонну ажылга хаара тудар төп. Бай Барыын-Хемчик кожууннуң бодунуу-биле бир тускай бойдус чурумалын чарашсынып, бодумга чаа, солун чүүлдерни илип ап чор мен. Харлыг бөргүн кедипкен бедик баштыг Мөңгүлек сактырга мыяда бо. Даглар эдектеринде шокарартыр баштайгы хар дүжүпкен, куурартыр оңа берген сиген-биле шыптыг хову-шөлдерде оъттаан мал дээрге мал. Бо кожуунда мал бажы ук-ызыгуурун, өгбелерниң ижин уламчылап, малы-биле туттунчуп чорза, тодуг-догаа, каас-кояын бадыткап, чоннуң амыдырал дээш кызымаан херечиледи.

Барыын-Хемчик кожуун улуг девискээрни эжелээн, хөй чурт-такчы чоннуг, социал-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле мурну-куларның одуруунда чоруп олурар кожуунга хамааржыр. Мында садыг-наймаа сайзыраан, биче бизнестин адырларында сайгарлык-

чыларның, социал адырларда - өөредилге, культура, спорт талазы-биле чедишкinnerи-биле мактанып болур. Кож-а-хелбээ Хакас Республика-биле сырый кады ажылдажылганың көскү бир чижээ — садыгларда аш-чемниң, идик-хептиң болгаш мебель аймааның өртектери найысылалдан оранчок куду. Ынчангаш Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр, Бай-Тайга кожууннарның чурттакчы чону моон кээп садыгланып чаңчыга берген.

Бо кожуунда кижилер бүрүзү ажылдарда хаара туттунган, шупту чүве бодунуң агымында чоруп турар дээр болза, шын эвес апар. Шак ындыг чидиг айтырыгларның бирээзи — ажыл чок кижилер дээрзин билир бис. Ажыл чок кижилер бо чоокку бир-ийи чылда тыптып келбээн, ооң эгези эде катап тургузушкунуң чылда-рындан эгелээн деп болур. Ынчангаш ажыл-агыйжы чугааны Барыын-Хемчик кожууннуң чагырга даргазы Иван Сааяевич Идам-Сюрюн-биле эгеледим:

— Эрткен бо сөөлгү ийи чылда бүгү делегейде калбарган эконо-миктиг сандараашкын байдалды улам нарыядадып, аңаа удур дарый хемчеглерни алырын негеп келген. Шак ындыг базымнарның бирээзи — чурттуң Президентизи Д.Медведевтиң кризистин чавырыл-дырарының соңгаарладып болбас хемчеглеринге хамаарыштыр чу-гааны федералдыг казак деңне-линг чаңгыс эвес удаа чорутканын билир бис.

Россия Федерациязының Чазаа 2008 чылдың декабрь 31-де хүлээп алганы кризистин уржуктарын ажып эртериниң хемчеглеринге хамаарышкан «Россия Федера-циязының субъектилеринде күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг бай-далды чавырылдырарының хем-чеглерин боттандыраары-биле Россия Федерациязының субъекти-лериниң бюджетинге федералдыг бюджеттен субсидияны бээриниң дугайында» доктаалы чугула чери ээлээн. Доктаалда кызырылдага таварышкан азы таваржырының кырында келген болгаш ажыл чок арткан хамаатыларның профес-сионал мергежилдин бедидериниң, билиг-мергежилдин кризистин байдалына дүүштүр эде белет-кээриниң, хууда сайгарлыкчы чо-рукту эгелээринче, телебирлиг ажылдарны организаастаарына, эге болгаш ортумак тускай өөре-дилге чедип алганның стажир-овказын эрттиреринге болгаш өске-даа хемчеглерге хөй түңнүг акша-хөреңгини угулаан. Аңаа хамаарыштыр Тыва Республи-каның Чазаа 2009 чылдың март 26-да «2009 чылда Тыва Респуб-ликаның күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылды-рар дугайында» тускай сорулгалыг доктаалды хүлээп алган. Ук док-таалда кожууннар аайы-биле акша-хөреңгиниң үлелгезин, өөредир мергежилдерниң, организаастаар телебирлиг ажылдарның чижек хе-вирлерин тодаргайы-биле айткан.

Аңаа даянган Барыын-Хемчик кожуун чагыргазы коллегия хура-лынга тускай шийтпирни хүлээп ап, кожуун деңнелинге боттандырып чорудар хемчеглерниң планын ба-дылаан. Кандыг-даа доктаал-саа-вырның, программаларның күүсел-дези ооң акшаландырышкыны-дан кончуг улуг хамаарылгалыг.

ТР-ниң Чазаа федералдыг деңнелде хүлээп алган доктаалдың күсели-биле 150 хире млн. рубльди камгалап алган. Аңаа немей рес-

публика бюджети база акшалан-дырышкыны аңгылаан. Ам чүгле сорулга — ажылдың уг-шин шын тудуп, көрдүнген акшаларны шын чарып, ажыктыг кылдыр ажыг-лаары.

Барыын-Хемчик кожуунга тус-кай сорулгалыг ол доктаалдың боттанышкынын чедип алыры-биле кожуун чагыргазы, суму ча-гыргаларының, Чонну ажылга хаара тудар төптүң болгаш аңаа со-нуургалдыг бүгү-ле албан черле-риниң сырый, демниг кады ажыл-дажылгазы негеттинген дээрзи билдингир. ТР-ниң Чонну ажылга хаара тудар күрүне албанының агентилели таварыштыр эвээш эвес түңнүг акша-тегерик кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвүңге үлестингени бурунгаар көрүш-биле базым кылырынга дөгүм болган.

Анатолий АРАПТАН, ко-жуунуң Чонну ажылга хаара тудар төптүң удуртукчузу:

— Бо чылдың баштайгы хо-нуундан эгелээш октябрь 1-ниң сан-чурагайы-биле алгаш көөрге, Ба-рыын-Хемчик кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвүңге 1697 кижиле дуза дилеп келген. Оларның 676-зы ажыл чок кижилер болза, 415 кижиле — «ажыл чок» деп эрге-байдалды алган пособие алыкчы-лары. Ажыл чок кижилерге пособие акшазына 4943500,7 рубльди бо чылдың эрткен тос айларында чарыгдаан болза, 257040 рубль түңге материалдыг дузаны көр-гүскен. Пенсия назыны чедер берген пенсияже үнүп турар ажыл чок хамаатыларга 74706,2 рубльди төлээн. Күш-ажыл рыногунда чи-жилгени улгаттыраары-биле ажыл чок хамаатыларга профессионал эде өөредилгени организаастап, аңгы-аңгы мергежилдерни немей шингээди алырынга база детким-чени көргүзүп турар.

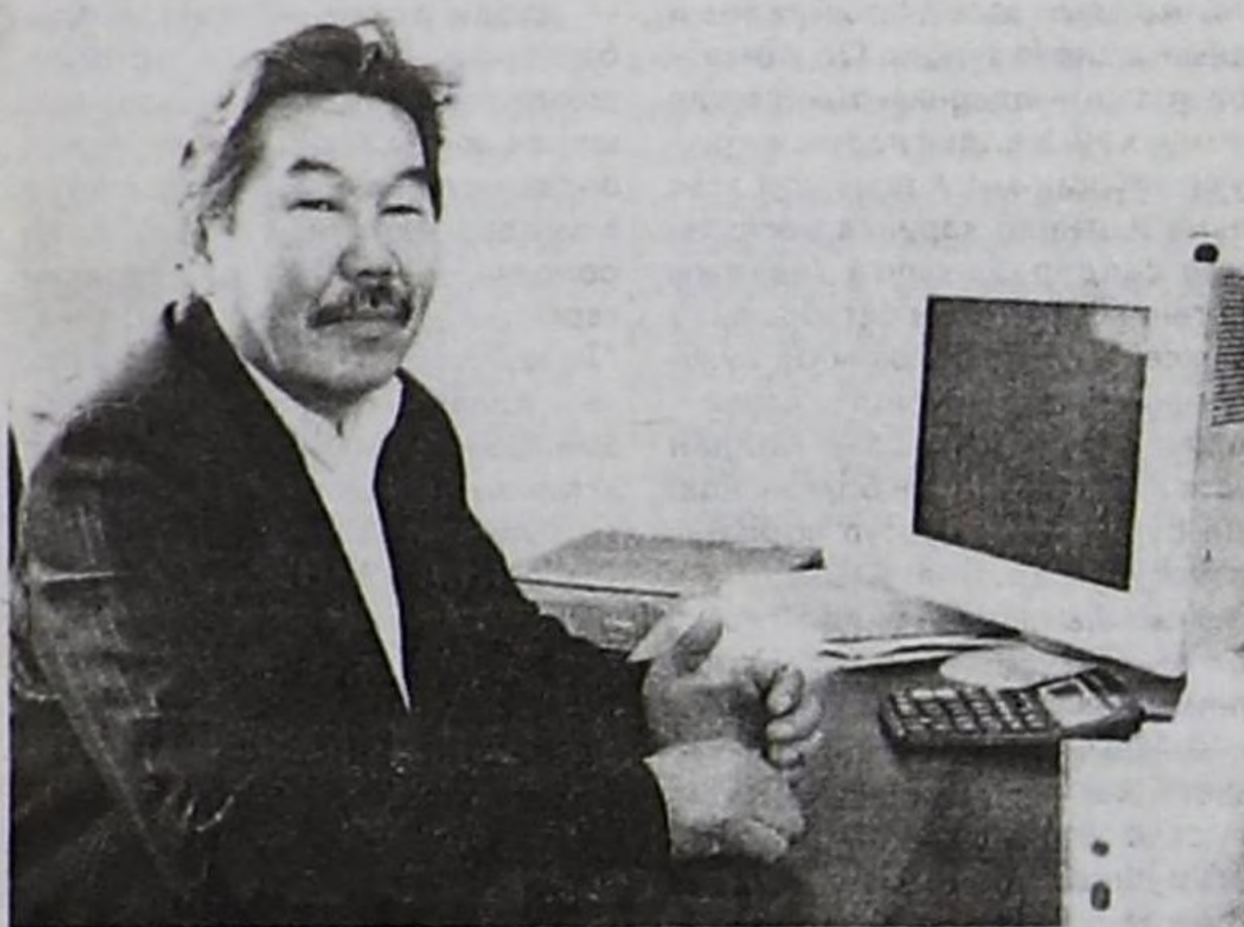
А кол-ла чүве — тускай сорул-галыг программаларның ботта-нышкынын чедип алыры.

Кризис үезинде ажыл чок болгаш ажыл чок арткан хамаа-тыларны эде өөредип, мерге-жилдин бедидери — ажылдың ба-за бир угланышкыны. Чонну ажылга хаара тудар тургузар төп-түн ажылдакчылары ол талазы-би-ле доктаамал тайылбыр ажыл-дарын чорудуп, үнүүшкүннерни ор-ганизаастап, хыналдаларны кылып турар.

Эде өөредилгеже азы өске мергежил шингээди алыры-биле шилилгени чорударда, бирги

ээлчегде ажыл чок инвалидтерни, кызырылдага таварышкан азы ажыл чок 6 ай иштинде олурган хамаатыларны, шериг албанындан келген оолдарны, бир дугаар ажыл дилеп келген мергежил чок кижилерни мурнады көөрүн практика-лап турар. Бо чылдың тос айларын-да 31 кижини ындыг өөредилгелер-же хаара туткан. Оларның иштин-ден 27 кижиле өөредилгезин доос-каш, 16-зы ажылдарда тургуз-тунган, а 4 кижиле ам-даа өөренип турар. Дооскан мергежилдериниң аайы-биле көөр чүве болза, Ак-Довурак хоорайда РОСТО-га 13 кижиле В, С категорияның, 4 кижиле Д, Е категорияның чолаачы мергежи-линге өөренип. Профессионал өөредилге училищезинге 2 кижиле каңнакчының, 2 кижиле тудугжунуң, Шагаан-Арыгның 8 дугаар училищезинге 4 кижиле электрик, Кызылдың эрге-хоойлу тех-никумунга 3 кижиле повар мергежил-ди доозуп ап, оларның 16-зы ажыл-дарда хаара туттунган. Амгы бо хүннерде Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунда 2 кижиле фермер, Кызылдың автоорук техникумунда 2 кижиле бульдозер башкарыкчы мергежилде өөренип турар. Чонну ажылга хаара тудар төптүн мур-нундан өөренип чоруткан болгаш, бо кижилерниң өөредилгези халас, өөренип турган үезинде стипендия акшаны база ап турар. Өөренип турган үелерни санааш үндүрерге, бир кижиле ортумаа-биле 2,5 ай хуу-саа иштинде өөренип бооп турар.

14-тен 18 хар аразында аныяк-өскенни күш-ажылга чаңчыкты-рып, ажылче хаара тудары про-грамманың база бир адырында кирип турар. Бо дээрке күш-ажыл хоойлузунуң бүгү-ле негелде-леринге дүүшкен ажыл-чорудулга-дыр. Бо угланышкына социал камгалалы кошкак деп категорияга хамааржыр — инвалид уругларны, чартык болгаш бүдүн өскүстерни, ажыл чок ада-иениң өг-бүлөзунден, долу эвес өг-бүлөлөрдөн, хөй ажы-төлдүг өг-бүлөлөрдүн уругларын болгаш назы четпээннер херек-териниң талазы-биле комиссияның учедунда турар элээдилерни хаара тудар турар. Олар өөредилгезин-ден аңгыда хостуг үезинде бир айның дургузунда ийи шак иштинде кандыг-бир, кадыкка хора чок, чийк ажылдарга ажылдааш, 1190 рубльди холга алырлар. Бо угла-нышкына 443 назы четпээннерни хаара тудар, төп 509320 рубльди оларга төлээн. Ажылга хаара

Чонну ажылга хаара тудар төптүн удуртукчузу
А.Араптан.

«Чебуречная» орулгалыг, ооң ээзи — Айхерина.

Идик даярар цехтин мастери.

күш-ажыл рыногунда

туттунган уругларның аразында — 12 өскүс, 24 чартык өскүс, хой ажы-төлдүг өг-бүлелерден — 138, долү эвес өг-бүлелерден — 81, ажил чок хамаатыларның — 76, өске арткан бөлүктөрдөн 112 кижиге ажилдаан. Аянгаты ортумак школазы — 41, Кызыл-Мажалыктың ийи дугаар школазы — 68, Кызыл-Мажалыктың бир дугаар школазы — 83, Дөң-Терезинниң школазы — 14, Шекпээр школазы — 34, Хөндөлең школазы — 25, Эрги-Барлык школазы — 70, Аксы-Барлык школазы — 29, Бижикиг-Хая школазы — 13, Уругларның уран чогаадылга төвү — 30, Уругларга немелде билиглер төвү — 36 уругну күш-ажылга чаңчыктырып өөреткенин демдегеп болур. Уруглар колдуунда-ла сакман ажылыңче, кажаа-хораа, көржөн хооруп ашталгазыңче, часкы-күскү хову ажилдарга үлүүн кириштирип, акшаны ажилдап ап турар.

Кризис үезинде күш-ажылче чонну хаара тударының база бир хевири хөй-ниитиниң төлөвилриг

жуун чагыргазының база сонургалында турар. Бо талазы-биле чоруттунуп турар ажилдың чижектери — 22 кижиге ажилга хаара тудар төпке келген, 3 кижиге деткимче кылдыр акшаларны ап, боттарының биче сайгарлыкчы ажилын эгелзэн.

Эге болгаш ортумак профессионал өөредилге черлерин дооскан 18 хардан 20 хар аразында аныктарны ажилга хаара тудар талазы-биле программаның боттанышкыны арай «аскап» турарын маңаа демдегеп болур. Чүгө дизе, эге болгаш ортумак профессионал мергежил чедип алган 18-20 харлыг аныктар, чок болза дээди азы ортумак тускай өөредилге черлеринге улаштыр өөренип чоруптар ийикпе, оолдар шериг албан-хүлээлгезин эрттирип турарында деп түннелди үндүрүп турар. Ындыг болзажок, бо бөлүктүн аныктарындан 15 кижини ажилга тургузуп, ынаар 17850 рубльди чараан.

«2009 чылда Тыва Республикага күш-ажыл рыногунга дүшкүүлүг байдалды чавырылдылары»

ти, сайгарлыкчы, ажил-агыйжы чорукту деткири, тудуг индустриязын хөгжүдери, көдээ ажил-агыйжы продукциязын бүдүрерин база болбаазырадырын сайзырадып деткириниң талазы-биле хемчеглер программаның кризиске удур кол хемчеглери бооп турар. Кожуун иштинде немелде ажилчы туруштарны тургузары-биле сумуларда болгаш кожуунда ажилчы комиссия тургустунган. Комиссияның даргазы кожуун чагырыкчызы И.С. Идам-Сюрюн, экономика талазы-биле чагырыкчының оралакчызы комиссияга кирген ажилдарның кожуунга экономиктиг беримчезиниң талазы-биле санаашкынын болгаш беримчезин хынап сайгарар ажилда. Күзелдиг кижилерниң бизнес-планнарының төлөвилелдерин сайгарып, деткимчени бээр хире кижилерге биче сайгарлыкчы чорукче орукту ажиткан.

Ниитизи-биле комиссия ажил чок 197 хамаатының бизнес-планының төлөвилелин сайгарып көргөш, 67-зинге «ойталаан» деп харыыны берген. 130 «эки-дир» деп деткиш-кин алган кижилерниң 103-жү сайгарлыкчы деп бүртүкелди үндүрүг органның демдеглеткен. 2 кижиге фермер ажил-агыйжы тургускан. Бир эвес сайгарлыкчы ажил-агыйжы хевирлерин көөр чүве болза, мал ажил-агыйжы дээш — 37, чер ажил-агыйжы, аңгы-аңгы болгаш арга-арыг ажил-агыйжы дээш — 2, болбаазырадылга бүдүрүлгези дээш — 22, тудуг ажил-агыйжы дээш

Ыяш дилдирер бүдүрүлгениң удуртукчуу Анатолий Биче-оол.

Ус-дарган Сергей Сарыглар (Барлык сумузу).

Субурган тудуунда ажил чоктарның үлүз-хуузу.

Телемастерская — ажыктыг ачы-дуза.

Муң куштун ээзи Аржаана Конга.

ажылдарыңче ажил чок чонну хаара тудары болур. Ол хөй-ниити ажилдарны өңчүнүн хевири болгаш ажил-чорудулгазындан хамаарылга чокка бүдүрүлгелер болгаш албан черлеринде организастан турар. Бо түр үениң ажилдарыңа ажил чок дээш пособие албайн турар, ажилга тургустунар дээш үр үеде ажил тыппаан база Чонну ажилга хаара тудар төпте «ажыл дилеп турар» деп демдеглеткен кижилерни хаара туткан. Ажилдар колдуунда-ла часкы-күскү хову, чаагайжыдылга, ногаажыдылга, септелге ажилдары-биле холбашкан болур. Сөөлгү үеде сумуларда субурган тудугларында база ажил чок кижилерни хаара тудуп, оларга кылган ажилы дээш төлөвилерни төлөп берип турары — оларга улуг деткимче-дир.

Күш-ажыл рыногунда ажил дилеп кээп турар кижилерниң аразында инвалид улус күрүнөдөн деткимчени алыр онза, чугула бөлүккө хамааржыр. Төпке 37 инвалид кижиге дуза дилеп келген, оларның 19-зунга түр үениң ажилдарың сумелзэн, 18 кижиге пособие алыр кылдыр шиитпирин үндүргөн. База ол ышкаш хосталгазын казыдып шииттирип чораан кижилер хосталып келгеш, боттарын ниитилелге херек кижилер кылдыр санап, ажыктыг ажил-ишке хаара туттунган турарын чедип алыры чүгө Чонну ажилга хаара тудар төптүн эвес, оон чоок кижилериниң, аңгы-аңгы хөй-ниити организацияларының, суму, ко-

деп тускай сорулгалыг программаның күүселдезинге хамааржыр хемчеглерге хөй-ниити ажилдарыңче кызырдылга таварышкан азы өөредилге черлерин дооскан доозукчуларны хөй-ниитиниң ажилдарыңче хаара тудары база көрдүнгөн. Бо программаның күүселдези-биле «Чылыдылга» КХН-биле күш-ажылчы керээни чарып, септелге-тудуг ажилдарыңа 20 кижини ажилдаткан. Кызыл-Мажалык суурнуң стадион тудуунга 19 кижиге ажилдааш, чаңгыс чер-чурттугларының ажыктыг дыштанырыңа эки объектини тудуп берген. Барыын-Хемчик кожуунуң иштиги херектер килдизинде 2 кижиге документиер бижири ажилда тургустунган. Оларның ажилы дээш 32786, 76 рубльди шилчиткен. Ветеринария лабораториязында 9 кижини база хөй-ниити ажилында хаара туткан.

Сентябрьның 1-ниң хүнүнден эгелеп Аксы-Барлык сумуунда — 10, Бижикиг-Хая сумуунда — 6, Эрги-Барлык сумуунда — 11, Шекпээр сумуунда — 12, Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының архив талазы-биле килдизинде 2 кижиге ажилдап эгелзэн

Биче болгаш ортумак бизнес-

— 8, автотранспорт болгаш херектел техниказының септелгези дээш — 33, автотранспорт ачы-дузазы дээш — 8, хөй-ниитиниң кемненилгезин организаастаары дээш — 2, эмчи болгаш социал ачы-дуза хандырылгасы дээш 12 кижиге конкурстун эртип, баштайгы деткимче-дуза — 58 муң 800 рубльди алган, бо хүннерде ажилын шуудадып эгелзэн.

Сумулар аайы-биле алыр болза, Кызыл-Мажалык сумуундан 66 кижиниң бизнес-планы конкурстун негелделерин эрткен болгаш дузаламчыны алган. Дүк чуур болгаш бүдүрер чер; уран чурулга ачы-дуза; автотранспорт ачы-дуза; чуртталга болгаш өске-даа тудуглар тудар болгаш септээр ачы-дуза; ыяш дилдирери; баш таарар чер; мал кадарары; ресторан болгаш кафе ажил-чорудулгазы; автомашиналар септелгези; тренер ажилы; бичин уруглар ажаап-тежээр няня болгаш бажың иштин ажилдары; чурук тырттылары; үн биждери; национал символикалыг болгаш угулзаларлыг суй белектер бүдүрери; монтаж, электромонтаж, санитар-техниктиг болгаш каңнакчы ачы-дуза; чаза-ныр чер; кыштаглар тудары; идик (Уланчызы 6-гы арында).

СОРУЛГА — ШЫН ЧАРЫП, АЖЫКТЫГ АЖЫГЛААР

(Төнчүзү. Эгези 4-5-ки арыннарда).

септээр; телемастерская; көвүдөдүп хоолгалаар төп; чүк сөөртүлгези дээш чурттакчы чонга кончуг чугула негеттинип турар черлерни ажыл чок кижилер ажыдарын шитипирлээш, оларның хөй кезини ажылын эгелзэн.

Ам чамдыктарының ажыл-чорудулгазынга бодум чедип, караам-биле көрүп, холум-биле тудуп, чоок таныжыр аргалыг болдум.

Аяс Романович МОНГУШ биле Виктор Шагдырович МОНГУШ иелээ ыяш дилдирер черде демин каткан, шалып ажылдап турар. Оларның эгелзэн ажылының үре-түннели — ыяштан тудуг материалдары, ажыглаттынмас кеззэнден оттулар ыяш белеткээш, чонга садып-саарып турары — эки чүүл.

Айхерина Михайловна ООЛАК баштайгы удаа комиссияны эртпейн барза-даа, бодунуң кызымаккай, туруштуун көргүзүп, катап-катап кээп тургаш, биче сайгарлыкчы чорукту деткиринин 58 муң рубль акшазын алгаш, бодунуң «Чебуречнаязын» ажыдып алган. Алган акшазынга эът тыртар машина, соодукчу, ажылдаар чер септел-селип, баштайгы чиг эт дээш элзэн чүүлдерни садып алган, ам оон амданныг быжырган чебурегин (эът-биле быжырган далган) чиир дзэн кижини оон бичежек үгек өрзелинде эндерик болуп турары, оон бүдүрүп турар продукциязы чон аразында «эки» деп үнелелди бергенин херечилеп турар. Айхерина чүгө бодунда ажыл тыпкан эвес, немей 3 ажылчын — одакчы, өйүкчү, быжырыкчы олуттарны ажиткан бооп турар.

Оон аңгыда автотранспортту септээр, дугуй үндүрер дээш техниктиг хандырылгага хамаарышкан черлерни Арандол Кара-Сал, Март-оол Донгак, Анзат Маркс-оол, Александр Биче-оол, Серенат Седен олар ажиткылаан. Боттарының ачы-дузанын чедирип турар. Чаңгыс Кызыл-Мажалыкта безин ол хире хөй ыңдыг ачы-дуза черлеринин ажиттынганы чижилгениң улуун көргүзүп турар.

Шораана Андреевна МОНГУШ радио, теле, видео болгаш өске-даа аппаратура аймаан септээр мастерскаяны ажиткан. Оон мурнунда кожуун төвүнге ыңдыг чер чок турган болгаш чон септедир херекселдерин найысылалче сөөртүп турган болза, ам оларның чагыы «бажын ашкан» деп болур. Маңа бодунуң карак кызыл ажылы, шыдамыккай чорук херек. Мында база бир ажылчын олут немешкени ол.

Моон мурнунда уран чүүл көрүлдериңе кандыг-бир чаа ыры белеткээр дзэнде, фонограмманы Кызылга бижидип турган болза, ам ол талазы-биле ачы-дузаны Айдың Григорьевич МЫНЧАА көргүзүп турар. Өг-бүлениң байырлалдарын, албан черлеринде кандыг-бир хемчегни тырттырып алырын күзезе, чүгле чагыгны кириер.

Хоолгалап көвүдөдир ачы-дуза көргүзери база чонга дыка херек чүүл болганын мында оочурлардан эскерип болур.

Барлык сумузундан 5 кижини сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы хөгжүдеринге база ажыл чок

хамаатыларның боттарын ажыл-биле хандырттынарынга дузаламчы акшаны алган. Ролан МОНГУШ автотранспорт-биле ачы-дуза, Шолбан Киим-оолович ХЕРТЕК мал тудары, Мерген Чапаевич ЧАДАМБА идик даарап септээри болгаш хөмден кылыглар бүдүрери, Сергей Мийис-оолович СА-РЫГЛАР чоннуң уран чогаадылганының ус-шевер болгаш дарган ажылдары, Байлакмаа Биче-ооловна САРЫГЛАР орнукушудулгага херек чүүлдерни бүдүрүп турар.

Сергей Мийис-ооловичинин ажылдары өскелерден шуутылгалдыг, оон ажылы-биле чижилге тургузуп шыдаар кижини бо кожуунда чок. Ол — демир-дестен аът дагаларын, шоптуларны, көс тудар тыва кыскаштарны... база ыяштан тыва эзер, мыйыстардан суй белектер, чонар-даштан хөл шыдыраа дээш езулуг чогаадыкчы ажылдарны кылып турар ус-шевер. Аңаа чагыглар кожуундан байтык, Бай-Тайгадан-даа, Өвүрдөн-даа бар. Ол чоокта чаа эрткен «Тываэкспо» делгелге-ярмарканың тускай шаңналын алганы оон ажылдарының шынарлыгын бадыткап турар.

ЭРГИ-БАРЛЫК сумузундан 13 ажыл чок кижини бодунуң ажылын эгелзери-биле бизнес-планнарны кириген. Альберт Степанович САЛЧАК чурттакчы чонну чаа быжырган амданныг хлеб-биле хүнүн-не хандырып турар. Суурда бодунуң фотографиязы ажылдап эгелзэн. Документиге чурук тырттырып, кожуун төвүнге кирбестзэн. Оон ээзи — Иван Сюрюнович Саая. Идикти база-ла мында Хемчик Хирлигбейович САРЫГЛАРНЫҢ идик септээр черинге септедип ап турар апарганы чонга эптиг.

ШЕКПЭЭР сумузундан 14 кижини ол акшаларны алган. Бо суурнуң чурттакчылары көдээни сайзырадыры-биле бодунуң ажыл-угланышкынын шилип алганын черле онзалап болур. Арына Борисовна МОНГУШ хой чуур черни ажиткан. Чингиз Казак-оолович хаваннар өстүрүп азыраар мини-ферманы тургускан. Омак Дюдюк, Адыгжы Ооржак, Мерген Ооржак мал ажылыңче кирген.

Кудус-оол ООРЖАК бодунуң бажыңының бир өрзелин идик даарап септээр чер кылдыр дерзээш, алган акшазы-биле идик даараар тускай машинаны, чиг этти садып ап, чонга ачы-дузанын чедирип эгелзэн. Кудус-оол хоругдалдан чоокта чаа хосталган, ажыл дилеп тыварынга бергедежип турар тускай категорияның хамаатыларынга хамааржыр. Ынчангаш аңаа чагырга-даа чери, суму-даа баштыңы, Чонну ажылга хаара тудар төп уткуштур базымны кылып, бирги ээлчегде эрттирген.

Бо сумуда Аржаана Анатолевна КОНГА — куш азырап эгелзэн баштайгы сайгарлыкчы. Ол алган акшазы-биле «Енисейская» куш фабриказындан 1 муң дагааны азырап алгаш, тускай чемин база машина-биле сөөртүп эккеп, бодунуң ажыл-ижин эгелзэн кижини. «Оо, солун-дур, эр хей!» деп, электе мактай бербенер. Бо аныяк кыстың баштайгы дээрзинде кандыг эки шуудап турган деп болур. Чайгы серилиг, манзадан кажааны иштинде өрээлдерлиг кылдыр тудуп

алган. Оон дагаалары сес айда баштайгы продукциязын — чуургаларын берип эгелээр турган. Ынчалза-даа олары ам узамдыкса-узамдыкса, он айны төндүр чүнү-даа бербзэн. Дагааларга «эки» болзун дээш, саткаш салыпкан аскыр дагааларын чуургалар дагаалар боттарыңче чоокшулатпас, шупту эмгележип эттеп, соктап кааптар болган. Бистиң барганы-выс хүн чаңгыс аскыр дагаа муңгаа аажок херим иштинде чемненип чоруп тур. А арткан эңме-тикчок дагааларны дыдык черлеринче шоодайлар тырый иткелеп чылыг-лаан кажаада кажаалаан болду. Бо сайгарлыкчыны дүвүредип турар айтырыг — кыш, соок дүжеринге чедир санныг хонук арткан, кайнаар оларны кажаалары, канчал кыш ажары. «Хаван болза, хүнде чаңгыс чемгерип каар болгай, бо амытан хүнзедир доңгаңайнып, чер соктап чемненип кээр, халап болган амытан-дыр, чип-ле турар, чип-ле турар. Ат болдум» — деп, оон бир дүвүренчиг айтырыгы бо.

Ону көргөш, кандыг-даа ажылга белен-не чүве кайда боор, бергелер, шаптараазыннар албан турар деп түннелге келдим. Ам канчаар, эгелзэн херзэн ара сок-сатпазы-биле казак, чагыргаже кирип, Көдээ ажыл-агый яамызынга, эргелелге чедип, дузадан дилээр болза эки-дир деп чагып чоруттувус.

ХӨНДЕЛЕН сумузундан ажыл чок хамаатыларның аразындан 13 кижини боттарын ажыл-биле хандырттынар арганы база Чазактың деткимчезинден алган. Оларның аразында Арун Машпалдырович КҮЖУГЕТТИҢ ажыл-чорудулгазы солун. Ол аңыыр ажылын чорудары-биле бизнес-планны кылып, шилилгени эрткени ол. Бөрүлерни чок кылыры, аңыыр сезону эгелзэрге аңааш, оон өлүк-кежин, мыйызын күрүңгө дужаап, орулганы алырын ол планнаан.

А Долаана Борашовна ХОМУШКУ алгы-кештен, дүктен кылыглар кылырынга бодунуң ажыл чок кожоларын база эвилелдеп, ажылга тургускан. Оон божа-биле идээлеп тургаш эттзэн алгылары, хой дүгүндөн салган кидистерин чон доктаамал айтырып, садып ап турар апарганы ажылдың түннелдин көргүзүп турар.

АЯНГАТЫ сумузундан Алим Ооржак, Чодураа Маргы, Омак Ооржак боттарының хууда сайгарлыкчы ажылын эгелеп алганнар.

Куш-ажыл рыногунда дүшкүүрлүг байдалды набырылдырар сорулга-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы хөгжүдүп, ажыл чок хамаатылар боттарын ажыл-биле хандырттынганын турарын чедип алырынга кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвүндан ниитизи-биле 5586000 рубльди чарыгдан. Бо чылдың төнчүзүңге чедир ам-даа 30 кижини ол акшаны алыр дээш манап турар. Ынчан база ам-даа немелде ажылчын олуттар тургустунуп, кожуунуң экономиктиг хөгжүлдзине боттарының үлүг-хууун кириштирер дээрзинге идегел улуг.

Айлаң МОНГУШ.

Кызыл Барыин-Хемчик
Кызыл.

Авторнуң тырттырган
чуруктары.

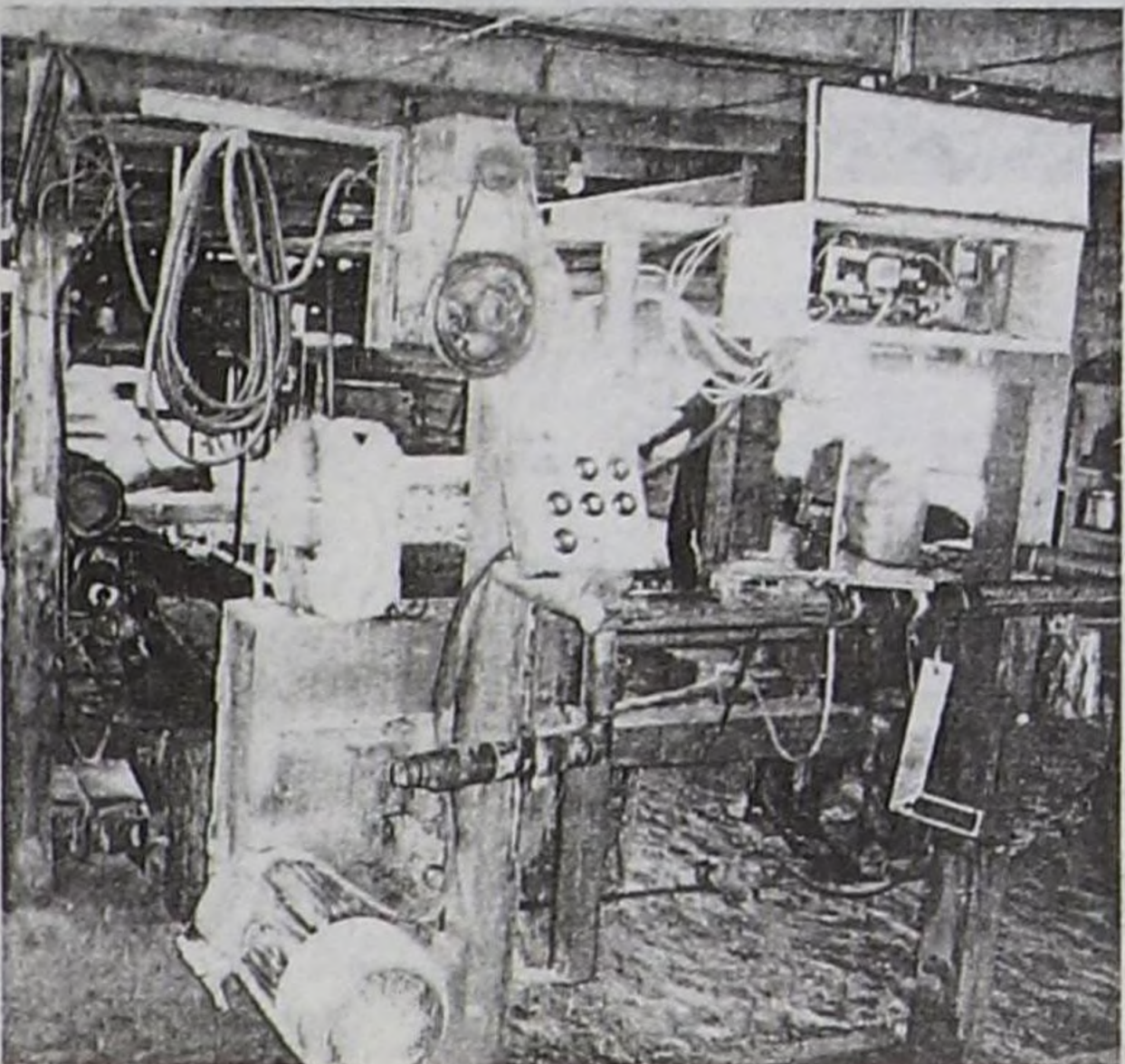
Хой дүгүндөн кидис салып турары.

Алгы-кеш эттээринин мастери Долаан Хомушкун.

Компьютер-биле ачы-дуза төвүнде.

Пилорама.

ТӨӨГҮВҮСТЕН ОДУРУГЛАР

Бурунгу Тываның найысылалы, тос кожуунуң, Таңды Тываның эреңгей чагырыкчызы Амбын-Ноянның өргээзи турган Самагалдай суурга 1920-30 чылдар аразы төөгү талазы-биле уттундурбас чылдар болуп арткан.

1929 чылда Тес-Хем кожуунуң төвү Самагалдай суурга баштайгы эге чада школаның таваан салып, школаны тудуп эгелээн. 1929-30 өөредилге чылында Самагалдай эге чада школазынга Эрзин — Тестен 32 өөреникчи өөренип чедип келген. Оларны Иргит Дыңгыжаа деп башкы башкылап, школаны эргелекчилеп турган.

Самагалдайның эге чада школазының 4-кү класының өөреникчилери 1933 чылда школаны дооскаш, хөй кезин Кызылдың каттышкан школазынга өөредилгезин уламчылаан.

Академик, доктор Ю.Аранчин, доктор А.Кунаа, алдарлыг чурукчу

С.Ланзыы, баштайгы тыва поляржы В.Чоодо, эртемден В.Көпеев, алдарлыг башкылар А.Маскыр, Очур-Хөө Эртине, хирург Ч.Бады, эмчи Янчываа, композитор К.Баазаң-оол, Тывада хөйге билдингир И.Сувандин, ат-сураглыг спортчулар И.Хураган, В.Сырат, чогаалчы Ч.Кара-Күске, Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазының бирги оралакчызы Биче-оол Шыырап дээш, оон-даа өске хөй-хөй алдар-аттыг тускай мергежилдиглер Самагалдайның бир дугаар школазынга өөренип чораан.

80 чылдар дургузунда школаны 32 кижин директорлап удурткан. Амгы үеде 28 башкы, 29 техника-

дакчы, 219 өөреникчи бар. Өөреникчилерге быжыг билигин берип, башкы кижиниң чымыштыг, чогаадыкчы ажил-ижинге күжү-биле бердинген, ак сеткилдиг ажилдап чоруур В.Соян, И.Самбуу, А.Балчар, Э.Элбек дээш, оон-даа хөй башкыларны чоргаарал-биле адаары өөрүнчүг.

Башкылар коллективи ада-иелер-биле быжыг харылзаалыг. Школа амыдыралыга идепкейлиг ада-иелерниң деткимчези улуг.

Школаның өөреникчилери кожуун, республика, чурт, Европа хемчээлдиг мөөрей, маргылдааларга киржип, шаңнадып-мактадып чоруурлар. Чижээ, онгу классчы Артыш Сүктер 2008 чылда сумо хүрешке Европа чемпионаның мөңгүн медалының эдилекчизи болуп, а 2009 чылда Швецияга бол-

ган делегей чергелиг сумо хүреш маргылдаазынга 55 кг деңзиге чемпионнаш, алдын медальдыг чанып келген. Оон эки Ценд-Аюш Донгак 2009 чылда Хакасияга болуп эрткен Россия чергелиг бокс маргылдаазынга 52 кг деңзиге тиилээш, Красноярск крайның бирги чери дээш Минусинскиге болган маргылдаага база бирги черни ап, алдын медальдар-биле шаңнаткан.

Школа «Тиилелгениң салюуду-2009» деп кожуун фестивалыга тиилээш, республика көрүлдезинге «Эң эки хөгжүм каастангазы» деп номинацияга төлөтпиг болган.

2009 чылдың октябрь 30-де болур школаның 80 харлаан юбилейинче ажилдап чораан башкыларны, доозукчуларны чалап тур бис.

Белекмаа ТӨГҮС-ООЛ,
Самагалдайның А.Кунаа аттыг
№ 1 ортумак школазының
директору.

ТӨРЭЭН ШКОЛАВЫСТЫ САКТЫП...

Самагалдайның А.Кунаа аттыг № 1 ортумак школазының 1960 чылда доозукчуларының бирээзи Биче-оол Сундуевич Шыырап амгы үеде Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазының бирги оралакчызы эрге-дужаалдыг ажилдап турар. Ол билдингир партия, совет ажилдакчызы деп Тываның чону эки билер. 1992 чылда Тывага бир дугаар Президент соңгулдаларындан эгелээш 1999 чылга чедир Чазак Даргазының оралакчызы болуп ажилдаан. Мурнунда СЭКП-ниң Барыын-Хемчик, Кызыл кожкомнарының секретарына, ТР-ниң чонунуң Улуг Хуралдың (съездизиниң) ийиги чыыжының даргазынга ажилдап, Дээди Хуралдың депутатына каш удаа соңгудуп чораан.

Школаның юбилейиниң бүдүүзүндө доозукчу-биле ужуражып, школачы амыдыралындан каш айтырыгларны салдым.

— *Школага өөренип чораан чылдарыңарны сактып көрүңер, Биче-оол Сундуевич.*

— 1958 чылда Берт-Дагдан Самагалдай школазынга 8 класска өөренип чедип келдим. Ак-Эрик, Чодураа, Берт-Даг суурларындан 7 класс дооскаш, Самагалдайга 8 класска өөренип турган үе-дир ийин. Интернатка чурттап, күрүнениң долу хандырылгасынга турдувус. Халас чемненир, идик-хеп алыр. Чүс-чүс сургуулдар ийи-үш интернатка сыңышпайн турган. Амданныг чем кылыр поварывыс Турнаева, суг сөөртүкчүзү Марчын акый, интернадывыс эргелекчизи Билчитпей, а школавыс директору алдарлыг артист Кара-кыс Муңзуктуң кады төрөөн акызы Биче-оол Нанзатович, күш-культура болгаш шериг херзэн А.С.Смирнов башкылап турган. Ол ышкаш Мананчева, Герасимова, Марчын, Дүпшүн башкыларывысты канчап сагынмас боор. Ынчан оолдар, уруглар аажок хөглүг, омак-сергек, спортчу маргылдааларга, уран чүүл

көрүлделеринге идепкейлиг киржип турдувус.

— *Школага өөренип туруңарда, каттырыңчыг, солун таварылгалар база турду-ла ыйнаан.*

— Ийе, турбайн канчаар. Ылаңгыя «командир», «солдат» деп чүве турган. Улуг класс оолдары «командирлер» болур. Оон негелдези кончуг шыңгы. Чурум үрөп, багай демдек алыр болза, үргүлчү хынаар, ялалаар. Чижээлээрге, багай демдек алган болза, кыжын изиг контрамарка суугу чанынга кидис идик, дүктүг тон, кышкы бөрт кедиргеш, олуртуп тургузар. Школа девискээринге республикада эки дериттинген деп санадып турган спорт шөлү турган. Ону долгандыр эртенниң-не сула шимчээшкни кылыр. Оон озалдаарга, ол шөлдү он катап дескиндир маңнаар. Командирлер солдаттарын турнирге туттундуруп маргыштырар. Кош-кактарны база хемчээр. Столоваяга командирлерниң чемин баш удур белеткээр: хлебтиң амданныг картын салыр, конфета, үстү аңгы-

лап салып бээр. Ол-ла бүгү оюн-баштак чүүлдер өөреникчилерниң сагылга-чурумунга, өөредилгезинге, спортка хандыкшырынга ажыктыг салдарны чедирип турган. Сагылга-чурум шыңгы-ла тургандыр ийин.

— *Школачыларның күш-ажыл кижизидилгезинге хамаарыштыр ажыктыг ажилдар база турган ыйнаан?*

— Тайгага одаар топка-ыяшты белеткеп турдувус. Арыг агаарга ажилдаарга, онзазын канчаар. Күскү дүжүт ажаалдазынга, картошка казарынга, сизген-ширбиш белеткээринге, хөй кыргыздазынга школачылар идепкейлиг киржип турган бис. Ол үеви кончуг хөглүг чылдар болуп, сагыжывыска артып калган.

— *Өөрлериңер кайда-кайда ажилдап-чурттап чоруур, Биче-оол Сундуевич?*

— Школа соонда өөрлерим В.Сырат, М.Допуй суглар-биле Красноярскиниң башкы институтунче өөренип кирип алган бис. Өске эштеривис Кызылдың башкы институтунче болгаш чурттуң аңгы-аңгы өөредилге черлеринче өөренип чорупкан. Институт соонда Чөөн чүкке шериг херзэн эрттиргеш, Берт-Даг школазынга башкылап, өг-бүлелиг апаргаш, комсомол ажылынче депшип ажилдай бер-

Биче-оол Сундуевич — Тыва Республиканың ордениниң, «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальды, хөй санныг шаңналдарның эдилекчизи. Ол РФ-тиң Президентизи Борис Ельцинни, 14-кү Далай-Лама Башкының Тывага кээп турда, уткуп-хүлээп алышыкынының эзуалын удуртуп-башкарып, тыва спортчуларны 1996 чылда АКШ-тың Атлантага болган чайгы Олимпиадазынга кириштирип чораан.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК чугаалашкан.

БАЙЫРЛАЛГА ЧЫЫЛГАННАР

Республиканың мурнакчы школаларының бирээзи — Эрзин кожуунуң Кызыл-Сылдыс ортумак школазы, чоокта чаа 60 харлаан байырлалын эрттирген.

Төөгүлүг школа болганда, оон байырлалыга улус-чон-даа хөй болду. Улус өөредилгезиниң хоочуннары, хүндүлүг башкылар Алексей Ойдунович Дамдын, Партизан Түлүшович Дамба-Хуурак олар киржип, солун сактышкыннары кылып, байыр чедирип, ужуражылга-марафонга кириштилер.

Школага аңгы-аңгы чылдарда ажилдап, өөренип чораан башкыларның болгаш доозукчуларның мурнундан Ольга Кыргысевна Дамдын, Екатерина Кыргысевна Норбу, Алла Байыровна Монгуш (Куножап), Марта Алексеевна Салчак (Чула), Мерген Бады-Хөөевич Бамба дээш, өскелер-даа төрөөн школазынга, башкыларынга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, боттарының белектерин тудусканнар.

Школаның баштайгы сургуулдарының бирээзи, амгы үеде Москвада чурттап турар Н.А.Ондар (Серен) байырлыг телеграмманы өөренип чораан дуңмаларының база бодунуң өмүнээзинден школага деткимче кылдыр 3 муң рубльди берген. Ол ышкаш төрөл-дөргүлүгке телеграмма дамчыштыр байыр чедирген.

Марафонга республиканың өөредилге яамызының төлээлери В.Б.Канкова, Ч.О.Сундуй байыр чедирип чүве чугаалааш, бүдүн класс комплектизиниң дериг-херекселдерин бербишаан, школага хөй чылдарда ажилдааннарга яамының хүндүлел бижиктерин тывыскаан.

Эрзин кожуунуң өөредилге эргелелиниң даргазы А.Ч.Сайды өөредилге-кижизидилге ажылынга чедишкinnerлиг болган башкыларга хүндүлел бижиктерни тыпсып, 10 муң рубльди база соодукчуну берген. Кожуунуң өске-даа албан организациялары марафонга киржип, материалдыг дузалашкан. Аңгы-аңгы чылдарның доозукчуларының мурнундан класстарга стол, сандайлар, самбыра, одалга системазынга база школа чанында дузалал ажил-агыш шөлүңге ажылаар 2 тачканы, школа библиотеказының фондузунга номнарны, кабинеттер дерилгезинге ажыглаар портреттер, дүрер альбомнар, көргүзүг материалдары, фото-чуруктары, факстыг болгаш ксерокстуг сканерни, синтезаторну, электрогенераторну, фотоаппаратты (цифровой), спорт инвентарыны берген. Белектерден аңгыда, элзэн хөй түннүг акша орулгасы кирген.

Адак соонда келген аалчылар чылдар аайы-биле хуваап каан класстарга башкылары-биле ужуражып, сагыш хандыр хөөрештилер. Изиг, сүттүг шай, аш-чемни чооглап, четтиргенивишти илереткеш, школаның удуртулгасынга амдаа бурунгаар депшилгелиг ажилдаарынга күзээшкinnerни кылып байырлаштывыс.

Антонина ШОЙЖУН,
ТР-ниң алдарлыг башкызы,
школаның 1968 чылда доозукчузу.

ШКОЛАМ — БҮЗҮРЕЛИМ

Мээң ынак школам 1929 чылда туттунган. Школам дыка чараш, чылыг, чырык. Мен школамга дыка ынак мен. Тес-Хем кожуунда эң-не алдарлыг школа — мээң школам. Эртемден, доктор Александр Чайбарович Кунааның адын эдилеп турар.

Бо школага өөрениримге, дыка эки. Ынак школамдан өскээр өөренип чоруур деп-даа бодалым чок. Өскээр чоруптар болзумза, сакты бээр мен. Мээң школам алдарлыг адын сыкпайн чоруур.

Школамда дыка эки ажилдап турар башкылар бар. Мени эң-не баштай өөреткен башкым Дарья Монгушевна Бүлчүн. Төрөөн школамның 80 харлааны-биле ынак башкыларымга болгаш эш-өөрүмге бүгү-ле эки чүүлдерни күзедим.

Ай-кыс НАТПИТ-ООЛ,
6 «б» класс.

КЛАЗЫВЫС — ТӨЛЕПТИГЛЕР

Бистер, 2010 чылдың доозукчулары, төрөөн школавыстың амыдыралынга идепкейлиг киржип келдивис. Эрткен өөредилге чылында клазывыс «Эң эки класс» деп атка төлөптүг болган. Клазывыстың удуртукчу башкызын Лилияна Кара-ооловна Биче-оол дээр.

Школавыс 2009 чылдың чазынында «Тиилелгениң салюуду» деп кожуун фестивалыга тиилекчи болгаш, республика көрүлдезинге «Эң эки хөгжүм каастангазы» деп номинацияга бирги черни алгаш шаңнаткан. «Угулзалар» аттыг танцы-сам ансамблиниң танцылары көрүлдөгө онзагайы-биле ылгалган. Оон киржикчилери — бистиң класстың оолдары, уруглары.

Клазывыс өөреникчилери школага, кожуунга болгулаан эртемнер олимпиадазынга база чедишкinnerниг киржип, шаңнал-макталды

алган. Оларга Чимис Айыыжы, Аржаана Ямбиль, Сай-Суу Чагар-оол, Меңгилең Балчар, Алдынай Бадан, Анастасия Дамба-Хуурак, Милана Оюн хамааржыр.

Клазывыста Аяс Ооржак аажок баяннаар, а Чечек Мумбалдай ырларынга ынак. Мактанып канчаар, бодум «Даңгына 2008» кожуун мөөрейинге «Вице-мисс» болуп, 2009 чылда кожуунга болган уран номчулга көрүлдезинге тиилекчи болдум. «Угулзалар» аттыг танцы-сам ансамблиниң доктаамал кижигүнү мен.

Мурнувуста күрүне экзаменнери манап турар. ЧАЭ-лерни, экзаменнерни эки дужаап алгаш, өөредилге черлеринче кирип, чедишкinnerниг доозуп, төрөөн Тывавыстың төлөптүг оолдары, кыстары болуп ажилдап-амыдыраар сорулгалыг бис. Төрөөн школавысты каян-даа утпас бис.

Милана ОЮН,
11 класс.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының айтышкынын күш чок болдурарының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Регламентизиниң 10 чүүлүнүн 3 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. 2009 чылдың октябрь 14-те № 135 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүреринин база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүрер талазы-биле ажыл чорудар комиссияның (дүжүрүп турар кижиниң) составын бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының айтышкынын ат салган хүнүнден эгелээш, дараазында үндезиннер-биле күш чок деп санаар:

а) 2001 чылдың август 8-те № 129-ФХ «Юридиктиг эргелиг албан черлеринин болгаш хуу сайгарлыкчыларның күрүне даңзызының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр юридиктиг эргелиг черни дүжүрерин оон тургузукчуларының (киржикчилериниң) азы болза, ол-ла тургузукчу документилер-биле төлээлеттирген юридиктиг эргелиг черниң органының шийтпир-биле, оон иштинде юридиктиг эргелиг черни тургузарының хуусаазы төнгени-биле, ону тургузарының сорулгазы чедип алдынганы-биле холбаштыр чорудар. Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралы юридиктиг эргелиг черниң эргелерин эдилеп турар болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Аппарадын болгаш Хоойлужудулга палатазының Аппарадын тургузукчузу болур;

б) юридиктиг техниканың үндезиннеринге дүүштүр хоойлу-дүрүм актызын өскерттир, күш чок болдурарын өскерттир турар, күш чок болдуруп турар хоойлу-дүрүм актызын канчаар хүлээп алганы, ол-ла хевириниң база ол-ла органын хоойлу-дүрүм актызы-биле кылыр. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадынга юридиктиг эргелиг черниң эргелерин бээри 2007 чылдың апрель 6-да Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының каттышкан хуралында, «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Аппара-

дынга болгаш Хоойлужудулга палатазының Аппарадын юридиктиг эргелиг черниң эргелерин бээриниң дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының № 45/7 доктаалы-биле болган. Аңаа дүүштүр дүжүрер дугайында шийтпир ол-ла органын чогуур доктаалы-биле хүлээп алдынар ужурлуг.

2. 2009 чылдың октябрь 14-те № 135 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүреринин база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүрер талазы-биле ажыл чорудар комиссияның (дүжүрүп турар кижиниң) составын бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының айтышкынын хоойлу-дүрүм уржуктары болдурбаан деп санаар.

3. «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Аппарадынга болгаш Хоойлужудулга палатазының Аппарадынга юридиктиг эргелиг черниң эргелерин бээриниң дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының № 45/7 доктаалында үндезилээш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ажыл-чорудулгазының организастыг, хоойлу-дүрүм, медээ-аналитиктиг, документилер, сан-хөө үделгезин ханды-рар сорулгалар-биле, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, бүрүткээрин амгы күштүг болуп турар хоойлужудулга дүүштүр чорударын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадынга дагзыр.

4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының оралакчызы Б.БАЛЧИЙ-ООЛ.

Кызыл хоорай
2009 чылдың октябрь 21
№ 1661 ХП-II

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадының дыңнады

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2009 чылдың октябрь 21-де «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының айтышкынын күш чок болдурарының дугайында» №1661 ХП-II доктаалында үндезилеп, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазының 2009 чылдың октябрь 14-те «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүреринин база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга

палатазының Аппарадын — юридиктиг эргелиг черни, дүжүрер талазы-биле ажыл чорудар комиссияның (дүжүрүп турар кижиниң) составын бадылаарының дугайында» №135 айтышкынын күш чок болдурган.

Мону барымдаалааш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадын чок кылыр ажылды соксатканын кредиторларга болгаш дебиторларга дыңнаттывыс.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадының удуртукчузу Д.ХОВАЛЫГ.

КИДИН ТҮЛҮК ЧОРУП ТУРАР

Украинаның президентизиниң соңгулда кампаниязы 2009 чылдың октябрь 19-та эгелээн. Аңаа хамаарыштыр амгы үеде чуртта байдалды көөрге мындыг.

Чоокку хүннерде чурттакчыларның аразына чоруткан социологтук айтырышкынын түңнелдери-биле эң хөй деткимчени ап болур кижини 2002 чылда чурттуң премьер-министри турган, Регионнар партиязының удуртукчузу Виктор Янукович болуп турар. Ону сонгукчуларның 29 хуузу деткээ. Ийги черини чазак баштыңы, «Ада-чурт» Бүгү-украина каттыжышкынының даргазы Юлия Тимошенко 17 хуу-биле ээлеп турар.

А Украинаның амгы президентизи Виктор Ющенко чонунуң чүгле 3 хуузу деткимчезин ап болур деп, Социология төвү дың-

наткан. Ынчалза-даа ол саннар ону ундаратпаан. «Президентизге катап кордап турар мен. Мээң политикам Украинага келир үени бээр» — деп, ол медеглээн.

В.Ющенкоң президентилээн үезинде чуртка канчаар-даа аажок улуг сандараашкынар болганын бүгү делегей хайгаарап көргөн. Барыын чүкче угланган үзел-бодалы, бүгү төөгүде кады-кожа эдержи келгени бодунуң чуртунуң орус чону-биле чөрүлдээни, Ада-чурттуң улуг дайынының төөгүзүн эде көрүп, украин националисттерини ажык деткээни, Россияга хамаарыштыр куду көрүүшкүннери — бо-

ла бүгү оон политиказы чонун хая көрүндүрүккени чугаажок.

Юлия Тимошенко: «Украин-нерниң күзелдерин амыдыралга боттандыраар мен», «Чуртту сандараашкындан үндүрер мен» деп кыйгырылгалар-биле чонун көгүдүп алыр сорулгалыг.

Ющенко биле Тимошенко тала-лакчыларының «демократтыг күштерден чаңгыс кандидаттан идип үндүрээлинер» дээн кыйгырылгаларын херекке албааннар.

Чорудуп турар политиказы чонунга черле таарымчалыг кижини Виктор Янукович дээрзин сонгукчуларның деткимчези көргүзүп турар.

Сонгулдаларны эрттиреринге бюджеттен 137 млн. долларны үндүрер ужурлуг. Ынчалза-даа

КОНКУРС ЧАРЛААНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ДЫҢНАДЫГ

«Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожууну» муниципалдыг районнуң администрациязы дараазында хосталган албан-дужаалга ажылдаары-биле конкурсту чарлап тур:

— Барыын-Хемчик кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехнизи.

Кордакчыга дараазында негелделерни салып турар:

1) Эртм-билинге: айыттыг адырга хамаарыштыр дээди эртем.
2) Арга-дуржулгазынга: бодунуң мергежили-биле 3 чылдан эвээш эвес ажылдаан болур.

3) Ажылды билиринге болгаш арга-дуржулгазынга кол негелделер: Россия Федерациязының Конституциязын, мергежилдинге ажылдагынар федералдыг хоойлуларны болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм актыларын, Тыва Республиканың хоойлу-дүрүмнерин билер, ол ышкаш компьютерге ажылдап шыдаар болур ужурлуг.

Кордакчы ажыл-ишчи чугаалажышкынарны кылып, өске ведомстволар, организациялар, күрүне органнары, муниципалдыг тургузуклар-биле база чон-биле бүдүрүмчелиг ажылдап база харылааны тудуп билер ужурлуг.

Конкурса киржиринге херек документилер:

1. Билдириштин;
2. Бодунуң холу-биле долдурганы болгаш ат салганы анкета база 3x4 хемчээлдег херек чуруу;
3. Паспортуңуң хоолгазы;
4. Професионал мергежилин бадыткаан документиниң хоолгазы;
5. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы;
6. Албан кылдыртыр пенсия камгаладылганының шынзылганының хоолгазы (СНИЛС);
7. Хамааты кижини үндүрүп органнарында бүрүткөп тургуска-нының дугайында шынзылганың хоолгазы (ИНН);
8. Шериг хүлээлгелиг кижилерниң шериг бүрүткелдинде турары-ның дугайында документизиниң хоолгазы;
9. Орулгаларының, эт-хөрөгизиниң болгаш эт-хөрөгү талазы-биле хүлээлгелериниң дугайында дыңнадылгалар;
10. 086-у майыктың эмчи справказы.

Документилерни чарлал үнген соонда 20 хонук иштинде дараа-зында адресче киирер: **668040, Кызыл-Мажалык суур, кожуун чагыргазының херектер башкарыкчызының кабинеди, Чадамба кудумчузу, 20, тел. 8(39441) 21851.**

74-кү театр сезону АЖЫДЫШКЫН

Театрның 1947 чылдан 1977 чылга чедир ажылдап турганы амгы Тываның күрүне филармониязының бажынынга:

Ноябрь 3, 18.00 шак — В.Көк-оол «Хайыраан бот», драма, 1944 чылдагы шийиниң чаа редакциязы;

Ноябрь 4, 18.00 шак — Ю.Мафунэ «Кырзалар», социал драма;

Ноябрь 5, 18.00 шак — Н.Ооржак «Кара дашка харыылыг», социал драма;

Ноябрь 6, 17.00 шак — С.Мрожек «Серенада», комедия;

Ноябрь 7, 17.00 шак — Ч.Ондар «Үш ок», комедия;

Ноябрь 8, 17.00 шак — В.Көк-оол «Хайыраан бот», драма, 1944 чылдагы шийиниң чаа редакциязы.

Шиилер тыва дыл кырында (орус дылче синхроннуг очулга чок).

Билеттин өртээ 100 рубль. Шиинге коллективтиг 15 билет садып алган болза, бир немелде олутту халаска бээр. Чагырларны болгаш айтырылгаларны 2-14-42 телефон-биле шийтпирлеп болур.

ПОЛИТИКТИГ РЕПРЕССИЯГА ТАВАРЫШКАН- НАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Политиктиг репрессиялардан бүгү когарааннар-ны 2009 чылдың октябрь 30-де 10 шакта репрессия музейинге болур отчет-сонгулдалыг хуралга киржиринче чалап тур бис. Аңаа митинг эрттирер дугайында чугаа база болур.

Ниитилелдин баштаар чери.

Украинаның парламентизиниң даргазы В.Литвинниң чугаазы-биле, «президент сонгулдазынче 1,5 млрд. доллар үне бээр».

Украинаның президентизиниң сонгулдазы 2010 чылдың январь 17-де кылдыр көрдүнгөн. Европада айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга организациязы (ОБСЕ) ол чурттуң чазаанга сонгулда хүннеринде хайгаарал кылы-ры-биле 660 кижини чорударын дыңнаткан. 2004 чылдың президент сонгулдазынга 12545 даштыкы хайгааракчылар турган.

Чогум президентиниң секретариады: «Бир эвес 2010 чылдың бюджетти чоокку үеде хүлээп алдынмас болза, акшаландырышкынын чогуңдан сонгулдалар бол-бас» — деп дыңнадышкынын база кылган.

Төп парлалгандан алган.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@tuva.ru).

КИДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөрелдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, улутпур — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан — 2 ама.
Тираж 7800. Чагыг 121. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалары дээш авторлар боттары харыылаар.